

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (49-96)

Müdürris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi

Commentary of Tantarani's Kasida al-Tantaraniyya by Kemaleddin Harputi

Ahmet Karataş

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Divinity Faculty,

Department of Turkish-Islamic Literature

İstanbul/Turkey

karatasahmed@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8469-2996

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Kasım / November 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Aralık / December 2017

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 6

Sayı / Issue: 12

Sayfa / Pages: 49-96

Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi

Öz: Mûînüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî el-Merâğî tarafından Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur vezîri Nizâmülmülk'ü medhetme gâyesiyile yazılan *Kasîde-i Tantarâniyye* san'atlı dili ve barındırdığı zengin belâgat örnekleri sebebiyle İslâm kültür ve edebiyat tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Abartılı sevgi ifâdeleri sebebiyle Hz. Peygamber için yazılmış na'tleri çağrıştıran kasîde, bazı müelliflerce na't olarak kabul edilmiş, bu da onun asırlar boyunca çeşitli mahfillerde okunmasına vesile olmuştur. Arapça, Farsça, Türkçe manzûm ve mensûr birçok tercümesi ve şerhi yapılan *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin şârihlerinden biri de Türk-İslâm edebiyatının Osmanlı'daki son temsilcilerinden olan Harputlu (Elazığ) müderris-müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'dir. Kemâleddin Efendi, *Hazîne-i Fünûn* mecmûasında tefrika ettiği eserini oluştururken büyük ölçüde Hâfız Süleymân b. İbrâhim'in Arapça *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*'sinden faydalanmıştır. Bu makalede söz konusu kasîde hakkında çeşitli bilgiler verilmiş, Osmanlı şerh geleneğinin son örneklerinden biri olan Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Tantarâniyye* şerhinin kaynakları tespit edilmiş ve şerh bugünkü harflere aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdürrezzâk Tantarânî, Süleymân b. İbrâhim, Kemâleddin Harputî, *Kasîde-i Tantarâniyye*, *Hazîne-i Fünûn*, şerh.

Commentary on Tantarani's Kasida al-Tantaraniyya by Mudarris-Mufti Kemaledin Harputi

Abstract: The *Kasida al-Tantarâniyya*, written by Abdürrezzâk Tantarânî for praising the great Seljuk State's famous vizier Nizâmülmülk, occupies an important place in the history of Turkish culture and literature due to his artistic language and rich eloquence examples. Because of exaggerated expressions of love, the kasida, which evokes na'ts written for the prophet Muhammed, was regarded as na't according to some authorship and make it to be read in various places for centuries. One of the last commentator of the *Kasida al-Tantarâniyya*, which is explained in Arabic, Persian and Turkish as poetry and manuscript, is Mehmed Kemâleddin Efendi, a mudarris, mufti and one of the last representatives of Turkish-Islamic literature in the Ottoman Empire and also is from Harput (today known as Elazığ). While Kemâleddin Efendi created his work published in *Hazîne-i Fünûn*, he benefited from the Arabic *Kasîde al-Tantarâniyya* of Süleymân b. İbrâhim. In this article, a variety of information was given about kasida, and commentary of the *Kasida al-Tantarâniyya* of Kemâleddin Efendi, which is one of the last examples of the Ottoman commentary tradition, was quoted in present-day letters.

Keywords: Abdürrezzâk Tantarânî, Süleymân b. İbrâhim, Kemâleddin Harputî, Kasida al-Tantarâniyya, *Hazîne-i Fünûn*, commentary.

شرح القصيدة الطنطرانية لكمال الدين الخربوتي

ملخص: نظم معين الدين أبو نصر أحمد بن عبد الرزاق الطنطراي المراغي القصيدة الطنطرانية بهدف مدح الوزير السلجوقي المشهور نظام الملك، وهي قصيدة لها مكانتها في تاريخ الثقافة والأدب الإسلامية بسبب متانة لغتها وتضمنها لنماذج بلاغية ثرية. هذه القصيدة التي نُظمت لأجل النبي (صلى الله عليه وسلم) واستندت كثيرًا من المدائح، يعدها بعض المؤلفين قصيدةً مدحيةً (نعنا) بسبب عبارات الخُب المبالغ فيها. وهو ما أدى إلى استمرار إنشادها في المحافل المختلفة على مرّ العصور. للقصيدة الطنطرانية كثير من الترجمات والشروح المنثورة والمنظومة باللغات العربية والفارسية والتركية. ويعتبر المدرس المقتي محمد كمال الدين الخربوتي الممثل الأخير للأدب التركي والإسلامي في الدولة العثمانية من أهم شُرّاح هذه القصيدة. استفاد الخربوتي بشكل كبير من شرح الحافظ سليمان بن إبراهيم للقصيدة الطنطرانية باللغة العربية عندما كان يُعدّ مؤلفه الذي نشره مُنْجَمًا في مجموعة خزينة الفنون. اعتنى هذا المقال بتقديم معلومات عديدة عن القصيدة المذكورة وتثبيت مصادر شرح القصيدة الطنطرانية للخربوتي ومن ثمّ إعادة كتابة متن الشرح بالحروف اللاتينية الراهنة.

الكلمات المفتاحية: عبد الرزاق الطنطراي، سليمان بن إبراهيم، كمال الدين الخربوتي، القصيدة الطنطرانية، خزينة الفنون، شرح.

GİRİŞ

Arap edebiyatında muhteviyâtından ziyâde âhenkli ve san'atlı yapısı münâsebetiyle şöhret bulan, Osmanlı coğrafyasında da ezberlenerek dilden dile, nesilden nesile aktarılan, birçok tercümesi ve şerhi yazılan *Kasîde-i Tantarâniyye*, h. V. asırda Bağdat'ta yaşamış şâir ve müderriş Mûnüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdirezzâk et-Tantarâni el-Merâğî tarafından kaleme alınmıştır. Kaynaklarda Tantarâni hakkında yeterli malumât bulunmamakla birlikte devrinin meşhûr ulemâ ve şuarâsından olduğu, Büyük Selçuklu Devleti'nin kudretli vezîri Nizâmülmülk'ün (v. 485/ 1092) kurduğu Nizâmiye Medresesi'nde vazîfe yaptığı, birçok eser te'lif ettiği, *Kasîde-i Tantarâniyye*'yi de Nizâmülmülk için yazdığı ve 485/ 1092'de öldüğü belirtilmektedir.¹ Devletşâh, *Tezkire*'sinde onu "melikü'l-keâm" diye vasf ve "O, şiirde diğer kabiliyetlerine nisbetle daha iddiâsızdı. Onun san'at ve belâgatla müzeyyen çok sayıda Arapça şiiri vardır." şeklinde medhetmiştir.² Tantarâni'nin kasîdesine şerh de yazdığı kayıtlıdır, ancak ne bu şerh ne de diğer ilmî ve edebî eserleri hakkında teferruatlı bilgi bulunmaktadır.³

Otuz beş beyitten oluşan *Kasîde-i Tantarâniyye*, şâirine nisbetle *el-Kasîdetü't-Tantarâniyye*, her beytinde tercî türü cinâs örneklerini (birbirinin benzeri seslerin tekrârlarını) içermesinden dolayı *el-Kasîdetü't-tercî'iyye*, cinâsın değişik örneklerini sunması bakımından *el-Kasîdetü'l-mücennese*, beyitlerdeki zengin tarsî⁴ örnekleri sebebiyle *el-Kasîdetü't-tarsî'iyye*, her mısırânda iki kâfiye barındırdığı için *Zü'l-kâfiyeteyn* gibi isimlerle anılmıştır.⁵ Bazı mecmûalarda ise kasîde *el-Kasîdetü't-Tantarâniyyetü't-tercî'iyyetü'l-mücennese* ve *el-Kasîdetü't-Tantarâniyyetü't-tavîletü't-tercî'iyyetü'l-mücennese* adıyla kayıtlıdır.⁶

¹ Devletşâh-ı Semerkandî, *Kitâbu Tezkireti'ş-şuarâ* (Leiden: Brill, 1900), 27; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, ty.), II, 1340-1341.

² Devletşâh, *Kitâbu Tezkireti'ş-şuarâ*, 27.

³ Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 901 numaralı mecmûada müellife atfedilen *Kelâmu Ali b. Ebî Tâlib* adlı bir risâle (vr. 87^b-102^a), 926 numaralı mecmûada *Kasîde li-vâhidin min fusahâi'l-Arab* adlı manzûme (vr. 170^{a-b}), Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 3021 numaralı mecmûada *Kasîdetü nefesi'n-nesîm* başlıklı mülemma bir kasîde bulunmaktadır (vr. 126^b-130^a). Ancak bu eserlerin müellife âdiyyeti hususu te'yîde muhtaçtır.

⁴ Tarsî': Şiirde beytin mısralarını yahut cüzlerini teşkil eden, nesirde ise seci kısımlarını meydana getiren lafızlar arasında vezin, kafiye ve i'râb bakımından benzer unsurların bulunmasıyla oluşan edebî san'at. (bk. İsmail Durmuş, "Tarsî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [DİA], XL (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], 2011), 110-111.

⁵ bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1340; İsmail Durmuş, "et-Tantarâniyye", *DİA*, XXXIX (İstanbul: TDV, 2010), 577.

⁶ Meselâ bk. İbrâhim b. Mehmed Yalvacî, *el-Mecmû'atü'l-kasâid fi hakki nebiyyinâ ve şefî'inâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem* (İstanbul: yy., 1265), 38.

Kasîde-i Tantarâniyye, nesîb, medhiyye, duâ gibi kısımları ihtivâ ettiği için klasik kasîde formunu çağrıştırmaktaysa da bend esâsına göre düzenlenmiştir. Yani manzûme, her bendin bütün beyitlerinin ikinci mısraî o bendin ilk beytiyle kâfiyeli beşer beyitli altı bende ayrılmış ve sonuncusu hâriç her bend farklı kâfiyeli vâsita beytiyle tamamlanmış bir musammat örneğidir. Buna rağmen, “kasîde” olarak anılması bir kişiyi övme maksadıyla yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kasîdeyi Türkçe şerhedenlerden Üsküdarlı Nakşbandî Mustafa İsmüddin Efendi (v. 1203/1789 civârı)⁷ 1183/1770’te kaleme aldığı şerhinde kasîdenin nazım şeklini tercî-bend olarak nitelendirmekteyse de manzûme, vâsita beyitlerinin her seferinde değişmesi hasebiyle esâsında terkîb-benddir.⁸ Kasîde, Remel bahrinin müsemmen (sekizli) mahzûf şekli olan “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla yazılmıştır. İsmüddin Efendi, Tantarânî’nin Arapça yazdığı bu şiirinde Acem aruz kalıbı sayılan Remel-i müsemmeni tercih etmesini kendisinin ve memdûhu Nizâmülmülk’ün diyâr-ı Acem’den olmasına bağlamakta ve kasîdenin şekil husûsiyetleri ile ilgili şunları söylemektedir:⁹

“... Pûşîde buyurulmaya ki bu kasîde otuz beş beyit olup altı kısma münkasımdır ve her kısmı beşer beyittir. Ve her beş beyit hitâmında kısm-ı sâdisten gaynısı bir beyt-i ecnebî ile tefrîk olunmuşdur. Bu üslûba tercî derler. Tercî lûgatde nağmelerin merraten ba’de uhrâ rec’ u rücû’una derler. İstlâh-ı şu’arâda kâfiye-i vâhîde ve vezni-i vâhid üzre beşer beşer yâhûd yedişer yedişer yâhûd onar onar ebyât nazm idüp her beşerin ve her yedişerin ve her onarın tamâmında bir beyt-i ecnebî ile hatm etmeğe derler. Ve beş beyitden nâks ve on beyitden ziyâde olmaz ve beyt-i ecnebîye beyt-i tercî ve şu’arâ-yı Acem tercî-i bend tesmiye ederler. Ve bu ebyât-ı mezkûrenin kısm-ı evveli ancak nesîb kısm-ı sânisî nesîb ü gazel ve kısm-ı sâlisden sâdisde dek medihdir. Ve vezni bahr-ı Remel-i müsemmeden fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün olup arûz u darbî mahzûfdur. Hazf, istlâh-ı arûzide sebeb-i hafîfi iskâta derler. Burada fâ’ilâtün’den ‘-tün’ gibi ba’de’l-iskât ‘fâ’ilâ’ kalup adem-i isti’ mâlinden ‘fâ’ilün’ cüz’üne nakl olunur. Ve nâzımı diyâr-ı Acem’den olup memdûhu dahi Mâverâünnehirli olmağa miyânlarında evzân-ı Fârisiyye’den olan Remel-i müsemmeden nazm etmişdir. Ma’lûmdur ki evzân-ı Arabiyye’nin dâirelerinde dahi tavîl ü medîd ve basît ü mütekarîb ve mütedârikden gayrı müsemmen yokdur. Ve kâfiyesi müterâdifdir. Terâdüf lûgatde tetâbu’ ma’nâsnadır. İstlâh-ı kavâfide biri birini tetâbu’ eden iki harf-i sâkine derler. Bu kasîdenin matla’nın

⁷ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında teferruatlı bilgi için bk. Gökhan Demir, *et-Tansisü’l-muntazar fî şerhi ebyâtî’t-Telhîs ve’l-Muhtasar* (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [SBE], Trabzon 2016), 22-49.

⁸ bk. Mustafa İsmüddin Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye* (Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi Blm., nr. 790), vr. 177^b-178^a. Mustafa İsmüddin Efendi’nin, makalede yeri geldikçe istifâde edeceğimiz Türkçe *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*’sinin Süleymâniye Kütüphanesi dışında İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi’nde de 1187/1773 istinsâh târihli müstakil bir nüshası bulunmaktadır (TY, nr. 713). Ancak Süleymâniye nüshası daha eski tarihli olduğundan (1183/1769) onu esâs aldık.

⁹ Makalemiz Osmanlı dönemi dil husûsiyetleriyle alâkalı olmadığı için gerek Mustafa İsmüddin Efendi gerekse Kemâleddin Efendi’nin metinlerini bugünkü harflere aktarırken mümkün mertebe günümüz Türkçesinin ses özelliklerini tercih ettik.

âhirinde lafz-ı zâl gibi ki elif ve lâm'ı biri birini mütetâbi` sâkinlerdir. Ve ilâ âhiri'l-kasîde bu minvâl üzere nesc ü nazm olunmuşdur."¹⁰

Abdürrezzâk et-Tantarânî, kasîdesinin ilk yirmi beş beytini oluşturan nesîb kısmında memdûhu Nizâmülmülk'e olan sevgisini anlatmakta ve onu oldukça belîğ musrâlarla medhmetmektedir. Bu kısımdaki abartılı sevgi ifâdeleri bazı müellifleri kasîdenin Hz. Peygamber için yazıldığı fikrine sevk etmiştir. Kasîdenin birtakım na't mecmûalarında yer alması bundan ötürüdür.¹¹ Ancak Tantarânî'den bahseden ana kaynaklarda onun kasîdeyi Nizâmülmülk için yazdığı açıkça belirtilmiştir. Nitekim çoğu şârih de şiirin Hz. Peygamber'le alâkasının bulunmadığı kanaatindedir. Meselâ kasîdeyi nazmen Türkçe'ye tercüme ve şerh eden Kemâlpaşazâde (v. 940/1534) ile Türkçe mensûr şerhini yazan Mustafa İsamüddin Efendi bu müellifler arasında sayılır.¹² Hattâ İsamüddin Efendi şerhini tamamlarken "Ba'zı şürrâh bu kasîdeyi Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'in hakkında na't zannıyla bi-gayri münâsebetin te'assüf ile şerh etmiş. Gâliba ilm-i bedî'de mübâlağanın aksâmından gâfil olup tevcihinin tarîkini bulamadığından na't sûretinde şerh etmiş ola." şeklindeki cümleleriyle kasîdeyi na't-ı Nebî sayan şârihleri tenkîd etmiştir.¹³ Makalemize konu olan tercüme ve şerhte de Hz. Peygamber'den bahsedilmemiş, şiirin Nizâmülmülk'ü medhmetme gâyesiyle yazıldığı vurgulanmıştır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin "Tantarânîyye" maddesinde ise bu tartışmalara girilmeden kasîdenin nesîb bölümünün Hz. Peygamber için yazıldığı fikri öne çıkarılmıştır.¹⁴

Tantarânî, kasîdesinde ma'şûkunun firkatiyle mahzûn ve mükkedder olduğunu, çok gözyaşı döküğünü, aklını yitirdiğini, belinin bu uğurda büküldüğünü anlatmakta ve vuslat murâd etmektedir. Sevgili, dudaklarından dökülenlerle susuzları kandıran, cânlara safâ bahşeden, bûsesiyle hasreti dindiren, varlığı cennete bedel olandır. Duygularını gizlemeyi başaramayan zavallı âşık, ondan merhamet dilenmekte, bir görünüp bir kaybolmasından perîşân olduğunu dile getirmekte ve bu hasrete artık son vermesini istemektedir. Medhiye kısmında Nizâmülmülk'ü "mahlûkâtın iftihâr kaynağı" olarak tavsîf eden Tantarânî, yine san'atlı ifâdelerle onu İslâm'ın sancaktârı,

¹⁰ bk. İsamüddin Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Tantarânîyye*. 177^b-178^a. Bu bilgiler *Tantarânîyye*'nin en meşhûr şârihlerinden Ebü'l-Alâ Alâeddîn Muhammed b. Muhammed el-Behiştî el-İsferâyînî'nin (v. 749/1348) şerhinde de büyük ölçüde mevcuttur. (bk. Behiştî el-İsferâyînî, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarânîyye* [Ankara Üniversitesi Ktp., Yazmalar Blm. (Harputlu Efendigel Âilesi Yazmaları), nr. 37242], vr. 41^b-42^a.)

¹¹ Meselâ bk. *Mecmûa-i Nu'ût* (Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K0561), vr. 44^b; *Mecmûa* (Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K1571), vr. 45^a; Yalvacı, *el-Mecmû'atü'l-kasâid fi hakki nebiyyinâ ve şefî'inâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem*, 38.

¹² bk. M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde* (İstanbul: Risale Yayınevi, 1995), 83-84.

¹³ İsamüddin Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Tantarânîyye*, vr. 192^a.

¹⁴ Durmuş, "et-Tantarânîyye", *DİA*, XXXIX, 577.

düşmanlara korku salan bir yiğit, kadri âlî bir âlim, müttakî bir zâhid, âdil, merhametli, cömert bir zât olarak tanıtmaktadır. Kasîde, Tantarânî'nin Nizâmülmülk için Allah'a duâ etmesiyle tamamlanmaktadır. Son beyitte "râhat ve sevinç içinde çok bayram yaşa!" temennîsi kasîdenin bir bayram münâsebetiyle Nizâmülmülk'e sunulduğu kanaatini oluşturmaktadır. Mustafa İsmâüddin Efendi de bu beyte atfen *Tantarâniyye*'yi "kasîde-i 'ydiyye" olarak tavsîf etmiştir.¹⁵

Kasîde-i Tantarâniyye'nin Arapça, Farsça ve Türkçe birçok manzûm, mensûr tercüme ve şerhi yapılmış,¹⁶ nazîreleri yazılmıştır.¹⁷ Bu eserlerin bir kısmının müellifi belli değildir. Kasîdenin Türk edebiyatındaki en şöhretli manzûm tercümesi Kemâlpaşazâde'ye âittir. Kemâlpaşazâde metni birebir tercüme etmek yerine muhtevâyı zenginleştirerek eserini bir tercüme ve şerh manzûmesi hâline getirmiştir.¹⁸ İbrâhim b. Mehmed Yalvacı'nın (v. 1293/1877) manzûm *Kasîde-i Tantarâniyye* tercümesi de oldukça rağbet görmüştür. Yalvacı kasîdenin na't türünde yazıldığı düşüncesinden hareketle tercümesini yapmış ve onu *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Mudariyye* gibi na'tlere yer verdiği *el-Mecmû'atü'l-kübrâ mine'l-kasâidi'l-fuhrâ*, *el-Mecmû'atü'l-kasâid fi hakki nebiyyinâ ve şefî'inâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem* adlarıyla defalarca basılan kasîdeler mecmûasının içinde neşretmiştir.¹⁹ Dâ'î el-Halvetî'nin (v. ?) telif ve istinsâh tarihi belli olmayan

¹⁵ bk. Mustafa İsmâüddin Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 192^a.

¹⁶ Ülkemizde bugüne kadar üzerinde etraflı bir akademik çalışmanın yapılmadığı *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin yurt içi- yurt dışı kütüphanelerinde kayıtlı yüzlerce yazma nüshası, onlarca tercümesi ve şerhi bulunmaktadır. Arap Dili ve Edebiyatı bölümü veya Arap Dili ve Belâgati anabilim dalında yapılacak bir yüksek lisans teziyle kasîdenin yazma ve matbû nüshaları, bunların çeşitli dillerdeki manzûm- mensûr tercüme ve şerhleri, tahmîs, tesdîs ve nazîreleri müellifleriyle beraber ele alınmalı, şerhlerinin karşılaştırmalı neşirleri ilim dünyasının istifâdesine sunulmalıdır. Meselâ Muhammed b. Behîştî İsferyânî, Nimetullâh el-Hüseynî Kerbelâî, Muhammed Nebî el-Humeydî el-Kevsec (bu isim birçok katalogda Kösec Mehmed Nebî Hamîdî Efendi olarak kayıtlıdır), Şerîf Abdülkâdir el-Mevsîlî, Ebü'l-leyl Abdürabbih Muhammed el-Unnâbî'nin Arapça, İbrâhim Sâlihân'ın Farsça şerhleri şârihleri belli olan eserler arasında öne çıkmaktadır.

¹⁷ bk. Hüsâmüddin Muhammed, *Kasîde fi nazîretü'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye* (Gaziantep İl Halk Ktp., nr. 353/3), vr. 23^b-24^a; Tirevî Nûşî Ahmed Efendi, *Nazîretü Kasîdeti't-Tantarâniyye* (Süleymâniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Blm., nr. 676), vr. 38^b; (Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K.1129), vr. 8^b-9^b; (Konya Koyunoğlu Müzesi ve Ktp., nr. 11011/14), vr. nr. yok; *Nazîretü Kasîdeti't-Tantarâniyye* (Konya İl Halk Ktp., nr. 3551/3), vr. 15^b-16^a. Kasîdenin şâiri meçhul bir tesdîsi için de bk. *Tesdîsü Kasîdeti't-Tantarâniyye* (Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 611/26), vr. 100^b-104^a.

¹⁸ Manzûme M. A. Yekta Saraç tarafından neşredilmiştir. bk. a.mlf., *Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde*, 83-84; 111-118.

¹⁹ bk. İbrâhim b. Mehmed Yalvacı, *el-Mecma'atü'l-kübrâ mine'l-kasâidi'l-fuhrâ fi hakki nebiyyinâ Muhammedini'l-büşrâ* (İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1315), 48-52. Yalvacı hakkında teferuatlı bilgi için bk. İsmail Erken, "İbrâhim b. Muhammed el-Yalvacı ve Risâle fi ihbâr bi-ellezî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV (İzmir 2016), 156-162.

manzûm *Kasîde-i Tantarâniyye* tercümesi de yine mütercimi bilinen Türkçe tercümele arasında yer almaktadır.²⁰

Kasîdenin az sayıdaki mensûr Türkçe şerhleri arasında Kemâleddin Efendî'nin şerhi hâricinde müellifi belli olup günümüze ulaşabilen en önemli eser Mustafa İsmâüddin Efendî'nindir.²¹ İsmâüddin Efendî eserine başlarken şerh metoduyla ilgili kısaca bilgi vermektedir. Buna göre kendisi önce o zamana kadar yapılmış *Tantarâniyye* şerhlerine ve lügatlere mürâcaat ederek kasîde hakkında malumât sâhibi olmuştur. Sonra beyitlerdeki kelimeleri i'râb ve mânâ yönünden incelemiş, bu kelimelerin kökleri ve müştakları hakkında bilgi vermiş, birden çok mânâsı bulunan kelimelerde şâirin kasdettiği mânâyâ -yer yer şevâhid de getirmek sûretiyle- dikkat çekmiştir. Daha sonra "Ma'nâ-yı beyt" başlığı altında sade bir Türkçe'yle ilgili beyti kısaca îzâh etmiş, en son ise beyitteki edebî san'atlara değinmiştir. İsmâüddin Efendî'nin bu mevzuyla alâkalı cümleleri şu şekildedir:

"*Kasîde-i Tantarâniyye*'nin şürûhunu mütâla'aya mübâderet ve kütüb-i lügâte mürâca'at birle evvelâ i'râb ü me'ânî ve lügâtın tahrîr, sâniyen ma'ânî ve sanâyi' ve nikâtın takrîr idüp istilâhât-ı bârîdeden 'ârî ve 'ibârât-ı şârideden hâli ve zebânzed ü müsta'mel olan Türkî lisân ile ber-vech-i ihtisâr şerh u beyâna ictisâr olundu. Mütâla'asıyla hissedâr olan yârân-ı ma'ârif-şî'ârdan mültecâdır ki egerçi tahrîr ü takrîrde hatâ ve taksîr rû-nümâ olursa, şî'r: *وَكَم مِّنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَاحِبًا / وَأَقْنُ* / *مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ*²² i 'amûkden sonra -ı dakik ve fikr-sadak olmadan ihtirâz idüp nazar-ma'nâsına mâ hâme-i 'afvları ile mahv eyleyeler." (vr. 177^b)

²⁰ bk. Dâ'î el-Halvetî, *Kasîde-i Tantarâniyye (Tercümesi)* (Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., Mustafa Con Koleksiyonu, A302/XI), vr. 66^b-68^b.

²¹ Kağızmanî Vâiz Yûsuf Efendî (v. XVIII. asır) Abdurrahmân Câmî'nin yüz beyitlik *Lüccetü'l-esrâr* adlı kasîdesine yazdığı şerhin girişinde *Kasîde-i Tantarâniyye*'yi "... elfâz-ı garîbe ve 'acîbe ile mürettebe ve beyân u bedî' ile musanna'a bir kasîde görüp şerhe muhtâc olmağla lisân-ı Türkî ile şerh ve ismine *Hedîyyetü'l-vâlî* tesmiye..." ettiğini söylemekteyse de bu eser şimdilik kayıptır (bk. Süleymâniye Ktp., Lala İsmâil Blm., nr. 402, vr. 3^a). Manfred Götz, Almanya'daki Türkçe yazmaların katalogu niteliğindeki *Türkische Handschriften* adlı eserinde Rodos müftüsü Osman Efendî'nin torunu Şeyhzâde'nin Almanya Marburg Millî Kütüphanesinde Ms. Or. Oct. 2606 nr. ile kayıtlı 22 varaklık *Tercüme-i Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*'sinin olduğunu belirtmektedir. Ancak bu tercüme henüz ulaşma imkânı bulamadık. (bk. Manfred Götz, *Türkische Handschriften* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1968), II, 415; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* [doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011], 560.) Kütüphane kataloglarında bir kısmı aynı şerhin farklı nüshalarından ibâret şâirî meçhul Türkçe mensûr şerhlere örnek olarak bk. Süleymâniye Ktp., Çelebî Abdullah Efendî Blm., nr. 391, vr. 11^b-21^a; Süleymâniye Ktp., Reîsülkütâb Blm., nr. 1172, vr. 101b-104a (eksik); Beyazıd Devlet Ktp., Velîyüddin Efendî Blm., nr. 3227, vr. 380^b-386^a; Beyazıd Devlet Ktp., Beyazıd Blm., nr. 8016, vr. 29^b-38^a; Bosna-Hersek Gâzi Hüsrev Ktp., Türkçe Yazmaları Blm., nr. 4125/4, vr. 48^a-57^a.

²² "Doğru bir sözü hatâlı diye ayıplayan nice kimseler vardır ki hatâ o sözde değil onu ayıplayanların yanlış (bozuk) anlayışlarındadır." anlamına gelen bu beyit h. IV. asrın meşhûr Arap şâirlerinden el-Mütenebbî'ye âittir. bk. *Dîvânü'l-Mütenebbî* (Beirut: Dâru Beyrut, 1983), 232.

XX. asrın Elazîz (Elazığ) müderris ve müftülerinden Mehmed Kemâleddin Harputî Efendi (v. 1354/1936)²³ *Kasîde-i Tantarâniyye'*yi tercüme ve şerh ederek 1313/1895-1896'da *Hazîne-i Fünûn* mecmûasında on üç tefrika hâlinde yayımlamıştır. Araştırmalarımız nefîcesinde Kemâleddin Efendi'nin bu eserini, bilâhère torunları tarafından Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları arasında bulunan yazma bir mecmûadaki *Kasîde-i Tantarâniyye'*nin Arapça şerhini muhtasar bir şekilde tercüme ederek oluşturduğunu tespit ettik. "Harputlu Efendigil Âilesi Bağışı, 1972" mührü taşıyan mecmûa 38146 numara ile kayıtlıdır. *Kasîde-i Tantarâniyye*, mecmûanın 24^b-38^a varakları arasında bulunmaktadır. Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Hâfız Süleymân b. İbrâhim (v. ?) tarafından kaleme alınan²⁴ şerh 4 Ramazân 1167/ 25 Haziran 1754'te tamamlanmıştır.²⁵ Müellif, şerhi yazma sebebini "... *Kasîde-i Tantarâniyye'*de akılları hayrete düşüren bir belâgat, gözlerden kaçırılmayacak bir fesâhat buldum. Akıllı, zekî kimselerin onu ezberlemeye ve muhtevâsındaki bedî'î san'atları, edebî tasvirleri öğrenmeye hevesli oluşları; Tantarânî'nin duyanları neşelendiren ve kendisine çeken müredded ve mükerrer de denilen müzdevic cinâsın en güzel örneklerini kullanması beni bu kasîdeyi şerhe sevk etti." mânâsına gelen cümlelerle açıklamıştır.²⁶

Kemâleddin Efendi tefrikanın herhangi bir yerinde ne bu esere ne de eserin müellifine atıfta bulunmaktadır. Sadece ilk tefrikanın takdim cümlesinde "Şâ'ir Mu'înü'd-dîn Ebû Nasr Ahmed bin 'Abdî'r-rezzâk Tantarânî'nin vezîr Nizâmü'l-Mülk'ün sitâyîşine dâir tanzîm eylediği kasîde-i musanna'a-i meşhûresinin tercümesidir." diyerek çalışmasının esâsen bir "tercüme" olduğuna zayıf da olsa işâret etmektedir.²⁷ Bununla birlikte, Kemâleddin Efendi'nin ihtisâren tercüme ettiği kısımlar şerhin î'râb ve edebî san'atlarla ilgili kısımlarıdır. "Mahsûl-ı Beyt" başlığıyla beyitten anladığını yazdığı paragraflar umûmiyetle kendisine âittir. Kemâleddin Efendi bazı beyitlerde şârihin görüşüne katılmadığını yazma nüshaya Arapça derkenâr olarak yazmış ve kendi tevçihini oraya eklemiştir.²⁸ *Hazîne-i Fünûn'*daki tefrikasında şârihle görüş ayrılıklarına yer vermemiş, farklı düşündüğü kısımlarda doğrudan kendi fikrini

²³ Hayatı ve eserleri hakkında teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (İstanbul 2015), 29-125.

²⁴ Eserin müellife isnâdı hakkında ferâğ kaydındaki "Kad veka'a'l-ferâğu min yedi'l-fakîr Hâfız Süleymân ibn İbrâhîm..." cümlesi dışında bir karîne bulunmamaktadır. Binâenaleyh Hâfız Süleymân'ın eserin müellifi değil müstensihî olması da mümkündür. (Ferağ kaydı için bk. *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp, Yazma Eserler Blm., nr. 38146, vr. 38^a.)

²⁵ bk. a.g.e., vr. 38^a.

²⁶ bk. a.g.e., vr. 24^b.

²⁷ bk. Kemâleddin Harputî, ["Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye], *Hazîne-i Fünûn*, III/ 10 (10 Rebîü'l-evvel 1313), 82.

²⁸ bk. Hâfız Süleymân b. İbrâhîm, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, 10. beyit. vr. 29^b, 27. beyit vr. 35^a.

yazmıştır. Ancak 22. beytin şerhinde bir kelimeyi açıklarken “uzak bir te’vîl” olarak gördüğü Hâfız Süleymân’ın görüşünü eleştirmiş ve ondan “ba`zı ulemâ” diye bahsetmiştir.²⁹ 31. beytin şerhinde dipnotta bir kelime sebebiyle “makâm-ı medh u senâya göre şerh-i kelâm ve ifâde-i merâm” edemediğı için tenkîd ettiğı zât da Hâfız Süleymân’dır.³⁰

Hâfız Süleymân b. İbrâhim, eserinde önce beyti kısaca açıklamış, sonra kelimelerin ve terkîblerin i`râbını yapmıştır. Zaman zaman lügatlere de başvurarak şevâhid getirmiş, kelimelerin sülâsilerinden ve müştâklarından bahsetmiş, bunların kime yahut neye tekâbül ettiğini anlatarak bir kısmını daha tafsîlâtlı açıklama yoluna gitmiştir. Şerhettiğı beyitle ilgili son cümlesini edebî san`atlara ayıran şârih, bunların yalnızca isimlerini saymakla yetinmiştir.

Kemâleddin Efendi, Hâfız Süleymân’ın şerhteki metodunu birebir uygulamamakla birlikte bu metoda büyük ölçüde sâdık kalmıştır. Beyitlerin Arapçasını yazdıktan sonra onları hemen îzâh etmek yerine, beyitlerdeki kelimelerin i`râbını yapmış, bazı kelimelerde başta İbn Manzûr’un *Lisânü’l-`Arab*’ı, Fîrûzâbâdî’nin *Kâmûsü’l-muhît*, Mütercim Âsım Efendi’nin *Kâmûsü’l-muhît Tercümesi* ve Hasan Şuûrî Efendi’nin *Ferheng-i Şuûrî: Nevâlü’l-fuzalâ ve lisânü’l-Acem*’i olmak üzere çeşitli lügatlere mürâcaat etmiş, Arapça metinle yetinmeyip bazı ilâvelerde bulunmuş, böylece te’lîf-tercüme tarzında bir eser meydana getirmiştir. Kelimelerin i`râbından sonra “Mahsûl-ı Beyt” başlığı altında söz konusu beytin şümullü ve teferruatlı açıklamasını yapmıştır.³¹ Kemâleddin Efendi’nin bu kısımda müseccâ` yazı tarzını tercih ettiğı görülmektedir. Bu da metne ayrı bir zenginlik katmıştır.

Kemâleddin Efendi, beytin şerhini tamamlarken Hâfız Süleymân’da olduğı gibi tek cümle ile beyitteki edebî san`atlara işâret etmiştir. Ancak bazı beyitlerde Hâfız Süleymân’ın “ve fihi mine’l-muhassenâti mâ lâ yahfâ `alâ ehadin...”³² şeklinde başlayıp “mine’tecnîsi ve’t-tecrîd”, “min san`ati’l-iştikâk”, “ke’t-tecnîsi’t-tâm ve’n-nâkis” gibi edebî san`at örnekleriyle tamamladığı cümlelerin ilk kısmını Kemâleddin Efendi “Bu beytin mütezammın olduğı sanâyi-i bedî`iyye müstağnî-i beyândır.”, “Bu beytin havî olduğı muhassenât-ı bedî`iyye nezâirine tatbîk ile bilinebilir.”, “Bu beytin müştemil olduğı sanâyi-i bedî`iyye de emsâli gibidir... .. pek zâhirdir... .. cüz’î teemmül ile anlaşılır.” gibi cümlelerle Türkçe’ye aktarmış, beyitteki edebî san`atların adlarını yazmamıştır. Bazı beyitlerin şerhinde ise Hâfız Süleymân’ın söylediklerine ilâveten söylemediğı edebî san`atları da kaydetmiştir.

²⁹ aş.bk., 22. beyit, “الْمَرْفُوقُ” kelimesinin îzâhı.

³⁰ aş.bk., 31. beytin dipnotu, “حَافٍ” kelimesinin îzâhı.

³¹ Kemâleddin Efendi, 7-8 ve 26-27. beyitleri “Mahsûl-ı Beyteyn” başlığıyla birleştirerek açıklamıştır.

³² “Bu beyitte herkesin bildiğı güzel şeyler (edebî san`atlar) vardır...”

Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Tantarâniyye* şerhi *Hazîne-i Fünûn* mecmûasının aşağıdaki sayılarında tefrika edilmiştir:

- 1) 1-5. beyitler, III/10 (10 Rebîü'l-evvel 1313), s. 82-85.
- 2) 6-10. beyitler, III/17 (28 Rebîü'l-âhir 1313), s. 142-144.
- 3) 11-15. beyitler, III/16 (21 Rebîü'l-âhir 1313), s. 133-135.
- 4) 16-18. beyitler, III/18 (5 Cemâziye'l-evvel 1313), s. 147-148.
- 5) 19-20. beyitler, III/19 (12 Cemâziye'l-evvel 1313), s. 153-154.
- 6) 21-22. beyitler, III/20 (19 Cemâziye'l-evvel 1313), s. 160-161.
- 7) 23-24. beyitler, III/22 (4 Cemâziye'l-âhir 1313), s. 179-180.
- 8) 25. beyit, III/23 (11 Cemâziye'l-âhir 1313), s. 186-187.
- 9) 26-28. beyitler, III/26 (3 Receb 1313), s. 208-210.
- 10) 29-30. beyitler, III/28 (17 Receb 1313), s. 322-323.
- 11) 31-32. beyitler, III/29 (24 Receb 1313), s. 335-336.
- 12) 33-34. beyitler, III/30 (1 Şa'bân 1313), s. 343-344.
- 13) 35. beyit, III/31 (8 Şa'bân 1313), s. 350.

Netîce itibâriyle, *Kasîde-i Tantarâniyye* musanna' yapısı ve ihtivâ ettiği zengin belâgat örnekleriyle İslâm edebiyatında adından söz ettirmiştir. Kasîdeye ehemmiyet atfedilmesinin bir sebebi de muhtevâsının Hz. Peygamber için yazılmış na'tleri çağrıştırması, dolayısıyla bazı müellifler tarafından na't olarak kabul edilmesidir. Arapça, Farsça, Türkçe manzûm ve mensûr birçok şerhi yapılan kasîde ezberlenmiş, yazma ve matbû yüzlerce mecmûada kendisine yer bulmuştur. Hattâ bazı beyitleri bestelenmiş ve birtakım güfte mecmûalarına kaydedilerek çeşitli mûsiki meclislerinde okunmuştur.³³ Türk-İslâm edebiyatının Osmanlı'daki son temsilcilerinden Harputlu müderris-müftü Mehmed Kemâleddin Efendi *Kasîde-i Tantarâniyye*'yi eslâfî gibi şerh etme yoluna gitmiş ve eserini tespitimize göre büyük ölçüde Süleymân b. İbrâhim'in Arapça *Kasîde-i Tantarâniyye*'sini tercüme ederek oluşturmuştur. Bu makalede kasîde hakkında mücmel malumât verilmiş, Osmanlı şerh geleneğinin son örneklerinden biri olan söz konusu eser çeşitli temel kaynaklara da mürâcaat edilmek sûretiyle ilim erbâbının dikkatlerine sunulmaya çalışılmıştır.³⁴

³³ *Tantarâniyye*'nin bazı beyitlerinin Abdülmü'min Urmevî tarafından Uzzâl makâmında bestelenmiş örneği için bk. Mehmet Nuri Parmaksız, *Bodleian Kütüphanesi 127-128 Numaralı Türk Mûsikisi Güfte Mecmûasının İncelenmesi* (doktora tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2016), 21.

³⁴ Kemâleddin Efendi'nin şerhini bugünkü harflere aktarırken kasîdenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak gayesiyle Mustafa İsmâüddin Efendi'nin Türkçe şerhindeki bazı bilgileri de dipnotlara ilâve ettik.

Şerh-i Kasîde-i Tantarânîyye

Şâ'ir Mu'înü'd-dîn Ebû Nasr Ahmed bin 'Abdi'r-rezzâk Tantarânî'nin vezîr Nizâmü'l-Mülk'ün sitâyîşine dâir tanzîm eylediği kasîde-i musanna'a-i meşhûresinin tercümesidir.

يَا خَلِيَّ الْبَالِ قَدْ بَلَيْتَ بِالْبَلْبَالِ بَالٍ [1]³⁵
بِالْتَوَى زَرْتُنِي وَالْعُقْلُ فِي الرُّؤْيَالِ زَالٍ

[*Ey gamsız! Gönlümü hüznün ve kederle muztarib eyledin. Firkatinle sarsıldım, bu sarsıntıda aklım başımdan gitti.*]

Mebde-i kelâmda maksada ri'âyet mütekellim-i belîğ'e nisbet-i vâcibe-i zimmetdir ki bu da vasf-ı hurûb u tehdîd ve kavâri'-i va'îdde olduğu gibi maksûdu inbâ edecek vech üzere elfâz getirmek yâhud selâset ve reşâkından sehlü'l-me'haz olacak derecede elfâz-ı reşîka ve 'azbe ityân eylemekden 'ibâretidir.

İşte nâzımın burada (يَا خَلِيَّ الْبَالِ) kavli meslek-i sâniye mâildir ki nâr-ı şevk u firkat ile kalbinde bulunan hirkat u istîlâ-yı muhabbet kendisini nefisinden gâfil ve kâ'ide-i 'uşşâka nazaran ihtiyâr-ı sû-i edeb etdirerek bizzât mahbûbeye hitâb etmeye mütecâsir eylemiştir. (يَا خَلِيَّ الْبَالِ) münâdâ-yı muzâf ve mansûbdur. Nâsıbı ihtilâf-ı meşhûr üzere fi'l-i mahzûf (s. 83) yâhud harf-i nidâdır. (خَلِيَّ) hemm-i mazarratdan hâlî gamsız kimse ma'nâsında fe'îl bi-ma'nâ fâ'ildir. (بَالِ) "hâl" vezninde mürâdifî hâtır ve kalb ma'nâsınadır. (قَدْ) mücerred tahkîk içündür. (بَلَيْتَ) mâzî-i muhâtab ve fâ'ildir. Masdarı olan (الْبَلْبَالَةَ) bir kimsenin derûnuna hüzn ü hadşe vermekle muztarib ve bî-karâr eylemektir. (بِالْبَلْبَالِ) kavlinde "bâ" sebebiyye [ve] ilsâkdır³⁶ ve fi'l-i mezkûra müte'allıktır. Bâ'nın fethiyle (الْبَلْبَالِ) kalbe 'ârız olan gam u hadşedir. (بَالِ) yâ[-i] mütekellime muzâf ve

³⁵ 1-5. beyitlerin Kemâleddin Efendi tarafından yapılan şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/ 10 (10 Rebîü'l-evvel 1313), 82-85. *Kasîde-i Tantarânîyye* beyitlerinin altında yer alan köşeli parantez içindeki tercüme bize âittir. Gerekli açıklamaları yaptığımız dipnotlarımızın Kemâleddin Efendi'nin dipnotlarıyla karışmaması için onun dipnotlarının başına köşeli parantez içinde adını yazdık. Kemâleddin Efendi'nin ve yer yer iktibaslar yaptığımız Mustafa İsamüddin Efendi'nin metinlerini bugünkü harflere aktarırken transkripsiyon harflerini kullanmadık. Ancak anlam karışıklığına yol açmamak için "ق" harfinden sonra gelen "â"yı "â"; "î"yi (i) şeklinde yazdık. Yine bu sebeple "ع" harfini ters kesme işaretiyle () gösterdik. Masdar-ı ca'îleri genellikle çift "y" ile yazdık (ismiyye, zarfiyye, haberiyye vb.). Mecbûri sebeplerle metne yaptığımız harf, hece vs. ilâveleri köşeli parantez içine aldık. *Hazîne-i Fünûn* neşrinde cümlelerin anlamını değiştiren, hattâ bazen metni içinden çıkılmaz hâle getiren çok fazla kelime, hece, dizgi hatâsı bulunmaktadır. Bunları gücümüz nisbetinde tespit ederek metin içinde düzelttik ve yanlış hâllerini dipnotlarda gösterdik.

³⁶ "وَالْبَاءُ لِلْإِصْنَانِ وَالسَّبِيحَةِ" Hâfız Süleymân b. İbrâhim, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarânîyye*, vr. 25^a.

takdîren mansûb mef'ûldür. İktifâen bi'l-kesre yâ-i izâfet mahzûfdur. (بِأَتْوَى) muahhar (زُرْتُئِي) fi'line müte'allıktır. (نَوَى) sebeb-i zilzâl olduğunu tenbîh ü i'lâm ve zikrine ihtimâm için takdîm olunmuştur. (نَوَى) "hevâ" vezninde firâk ma'nâsınadır. (زُرْتُئِي) mâzî-i muhâtab ve fâ'il ve mef'ûldür. Nûn, âhir-i fi'li uhtü'l-cer olan kesreden tevkîye için getirilmiş nûn-ı vikâyedir. (وَأَعْلَى) mübtedâdır, haberi fi'l ve fâ'ilden 'ibâret olan (زَال) kavli olup cümlesi (زُرْتُئِي) kavlinde bulunan zamîr-i mansûb mütekellimden hâliyet üzere mansûbetü'l-mahaldır. (أَعْلَى) kavlinin lâm'ını cinse haml etmek yâhud muzâfun ileyhden 'ıvazdır demek mümkündür. (عَقْل) dâr ve nâfi'in beynini temyîz eden bir sıfat-ı makbûledir.³⁷ (فِي الزُّرْأَل) kavli muahhar (زَال) kavline müte'allıktır. (الزُّرْأَل) ze'nin harekât-ı selâsesiyle zelzele ma'nâsınadır ki ırgalamak ve tahrîk etmektir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey hâtırı gam u elemden hâlî olan dildâr! Ma'den-i muhabbetin olan kalbimi hakîkaten ârıza-i gumûm-ı aşk ile bî-karâr ve 'aklım şedâid içinde zâil ve hücum-ı hümûm u âlâm ile³⁸ müzmahil olduğu hâlde bu'd u firâkınla bünyân-ı vücudumu zelzele ve ıztrâba dūçâr eyledin, demektir.

Bu beyit san'at-ı iştikâk ve tecnîsi şâmildir.

يَا رَشِيقَ الْقَدِّ قَدْ قَوَّسَتْ قَدِّي فَاسْتَيْمِمْ [2]
فِي الْهُوَى وَافْرَغْ وَقَلْبِي شَاغِلَ الْأَشْغَالِ غَالٍ

[*Servi boylu sevgili! Belimi yay gibi büktün! Bâri muhabbette müstakim ol da eziyet etme!
Zîrâ kalbim aşk meşgûliyetiyle helâk oluverdi.*]

(يَا رَشِيقَ الْقَدِّ) münâdâ-yı muzâfdır. (رَشِيقَ) sıfat-ı müşebbehe olup fâ'line muzâf olmuştur. (يَا رَشِيقَ الْقَدِّ) kâmeti serv-i sehî gibi hûb ve latîf olan kimsedir. (قَدِّ) takrîb yâhud

³⁷ Mustafa İsamüddin Efendi, "akl" kelimesini şu ifâdelerle şerhetmiştir: "Akl, lügatte men' ma'nâsınadır. İnsânı lâyık olmayan şeyden men' etdiginden tesmiye olunmuştur. Ve ıstılâhda cism ü cismânî olmayan bir cevher-i mücerreddir ki bedene ta'alluku tedbîr ve tasarruf tarîki ile değildir. Ba'zılar ef'âl-i hasene ve kabîhanun ve i'tikâd-ı hakk u bâtılın meyânında temyîzini iktizâ eden sıfatdır demiş ve ba'zılar cânib-i metâlibde nefis-i nâtıkaya sâlih olur mukaddemât kendin istinbât olunan ma'nâdır demiş ve ba'zılar kelâm ve hareke ve sükûnun mebdî olan nefis-i nâtika ile kâime bir kuvvettir demiş. [derkenâr:] ba'zılar nûr-ı rûhânîdir nefis anunla derk eder demiş, ba'zılar nefis için bir kuvvettir insânun idrâki ve mâsivâsından temyîzi ol kuvvet iledir demiş [derkenârın sonu]. Ve ba'zı hukemâ aklı iki kısımdır dedi. Nazarî ve amelî. Nazarî, külliyâtın keyfiyeti kendiyile derk ve kabûl olunan nefisde bir kuvvettir ve amelî, nefsin cüz'ıyyâtdan tasavvur ettiği şeyi kuvveden fi'le ihrâc eder bir kuvvettir. [derkenâr:] Ba'zılar ikidir, birine müstefâd ve birine mükteseb ve matbû' derler demiş. Ve mahalli kalb ya dimâğdır ya meşhûrun hilâfına beynlerinde müşterekdir [derkenârın sonu]. Tafsilî kütüb-i hikemiyyede mestûrdur." (bk. a.m.f., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 178^b.)

³⁸ "Dertlerin ve elemelerin hücumu" anlamındaki "hücum-ı hümûm u âlâm" terkibinde bulunan "hümûm" kelimesi neşirde "hemdem" (samimi dost) şeklinde yazılmıştır. Ancak beytin muhtevâsı söz konusu kelimenin "hümûm" olmasını gerektirmektedir.

iddi`â-ı tahkîk içündür. (فَوُؤْسَتْ) bir şeyi yay gibi münhanî etmek demek olan (التَّقْوِيسُ) masdarından mâzî-i muhâtab ve fâ'ildir. (فَدَى) yâ-i mütekellime muzâf olarak takdîren mansûb olup (فَوُؤْسَتْ) fi'linin mef'ûlüdür. (أَلْقَدُّ) kâf'ın fethi ve dâl'ın teşdîdiyle bir şahsın i'tidâl-ı halkı üzere kesiminden `ibâret olan kâmetine ıtlâk olunur. (فَاسْتَقِيمُ) fi'l ve fâ'il olup (نَسْتَقِيمُ)'dan emr-i muhâtabdır. Mef'ûlü (فَدَى) kavline râci` zamîr olup mücerred ihtisâr için yâhud vezne ri`âyeten hafz olunmuşdur. (فَاسْتَقِيمُهُ كَمَا فَوُؤْسَتْ) demektir. (فِي الْهُوَى) kavli (فَدَى فَوُؤْسَتْ)'ye müte'allıktır. (هُوَى) aşk ve muhabbetdir. (فَاسْتَقِيمُ) kavli `âşğın `aşk u muhabbetde kelâl ve `alâik-i hubb u meveddetde melâl üzere bulunmasını müvehhim olmasından nâzım-ı merhûm o vehmi izâle iderek (وَأَفْرَغُ)³⁹ "أَيُّ قَلْبِكَ عَنْ مِثْلِ هَذِهِ الْأَوْهَامِ" kavliyle mahbûbesinin gayrısına tâlib ve mâ`adâsına râğıb olmadığını ifâde etmişdir. (أَفْرَغُ) hilâf-ı şugl olan ferâğdan me'hûz (تَفْرَغُ)'den fi'l-i emr ve fâ'ildir. (فَرَأُ) mâddesi bâb-ı sâlis ve râbi` ve evvelden munsarifdir. (وَقَلْبِي) mübtedâdır; haberi (غَالٌ) kavlidir. Cümle-i ismiyye (وَأَفْرَغُ) kavlinin fâ'ilinden hâliyet üzere mahallen mansûbdur. (أَلْقَوْلُ) "kavl" vezninde helâk ve bir kimseyi nâgehânî ahz etmek ma'nâlarıdır. (شَاعِلُ الْأَشْغَالِ) kavli haberden mübtedâyâ râci` olan zamîrden hâl olarak mansûbdur.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kadd ü kâmetde serv-i sehî-âsâ zîbâ olan yâr! `Aşk u muhabbetinde âlâm-ı firkatınle kâmetimi kemân-âsâ dûtâ eylediğın gibi def'-i melâl ve ihsân-ı visâl ile onu müstakîm ve kalbim işğâl-i hubbun ile müştâgil ve ârzû-yı vuslatında hâlik ü muzmahil olduğu hâlde hâtır-ı şerîfini evhâm-ı sâireden fâriğ u selîm eyle ki ben senden başkasına râğbet eder ve muhabbet-i sâireyi sana tercîh eyles değılim, demektir.

Bu beyit tûbâk-ı ma'nevî ile berâber yine iştikâk ve tecnîsi câmi'dir.

[3] يَا أُسَيْلَ الْحَدِّ حَدَّ الدَّمْعِ حَدَى فِي النَّوَى

عَبْرَتِي وَذَقَّ وَعَيْنِي مِنْكَ يَا ذَا الْحَالِ خَالٌ

[Ey yumuşak yanaklı sevgili! Ayrılığın tesiriyle dökülen göz yaşlarımdan yanağımda izler meydâna geldi! Ey kara benli yâr! Senin yüzünden gözüm yağmur bulutu gibidir...]

[s. 84] (يَا أُسَيْلَ الْحَدِّ) münâdâ-yı muzâfdır. (أُسَيْلُ الْحَدِّ) yanağı yumuşak ve tavîl olan kimsedir. (حَدَّ) bir şey bir nesneye te'sîr edip yer etmek ve yarmak ma'nâsına olan (أَلْحَدُّ) masdarından ve bâb-ı evvelden mâzî-i gâibdir;⁴⁰ fâ'ili gözyaşı demek olan (الدَّمْعُ)'dir. (حَدَى)

³⁹ "Yani kalbini bu tarz vehimlerden koru!" anlamına gelen bir izâh cümlesidir.

⁴⁰ Mustafa İsamüddin Efendi (حَدَّ) kelimesini açıklarken Hz. Âişe'ye atfedilen iki beyti şu cümlelerle şevâhid olarak kaydetmiştir: "(حَدَّ) yanak, ruh ma'nâsına. Niteki, Âişe-i Sıddîka radiyallâhu Te`âlâ anhá

mef'ûldür. (فِي النَّوَى) fi'l-i sâbika müte'allıktır. (عَبْرَتِي) mübtedâ, (وَدُقُّ) haberdir. (عَبْرَةٌ) 'ayn'ın fethiyle gözyaşı demektir. (وَدُقُّ) matar ma'nâsındır. Bu cümle fehvâsıyla cümle-i ûlûdan beyân menzilesinde olarak 'alâ sebîli'l-beyân istînâfen ondan kat' u fasl olunmuştur. (وَعَيْنِي مِنْكَ) mübtedâ, haberi (خَالَ) dir. (يَا ذَا الْحَالِ) kavli mübtedâ ve haber beyninde mu'tarızâ⁴¹ olarak bir münâdâ-yı muzâfıdır. (خَالَ) mûcib-i ziyâde-i cemâl olduğundan muhasenât-ı memdûhun zikrine teşvîk ve ma'nâ-yı zarfiyeti tahkik için kavli-i mezkûr i'tirâzen îrâd buyurulmuştur. (خَالَ) "mâl" vezninde ebr-i bârende ma'nâsındır ki hulf-i matar eylemeyip elbette yağdıran âsumândır.

Bu beytin hâvî olduğu muhasenât-ı bed'iyye erbâb-ı dikkate hafî değildir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey 'ârızı yumuşak! Merhameten bir kere hâlîme bak ki bu'd u firâkında dökülen gözyaşı te'sîr ile rû-yı zerdimi şakk eyledi. Zîrâ ey sâhib-i cemâl-i zî-ferhâl! Hayâl-i hâlinle gözüm ebr-i bârende gibi akıtıcı ve sirişk-i çeşmim yağmur dökücüdür, demektir.

كَمْ تُسَقِّي زُمْرَةَ الْعُشَّاقِ عَسَاقَ الْجَوَى [4]
كَمْ تَسْقُو الْحُتْفَ مِنْ سَاقِ عَنِ الْخُلْخَالِ خَالَ

[Âşıklar zümresine yürekten akan irini ne zamana kadar içirecek ve daha ne zamana kadar halhâlden ârî (ona ihtiyacı olmayan) baldırları izhâr ederek âşıkları helâke sürüklemeye devâm edeceksin?]

(كَمْ) haberiyyedir yâhud istifhâmiyyedir. (تُسَقِّي) fi'l ve fâ'ildir. Tenbîhen 'ale't-teksîr bâb-ı tef'îl îrâd olunmuştur. (زُمْرَةَ الْعُشَّاقِ) mef'ûl-i evveldir. (زُمْرَةٌ) cemâ'at ma'nâsındır. (عُشَّاقٌ) 'âşğın cem'idir ki kesret-i 'uşşâka tenbîh için cem'-i kesret getirilmiştir. (عَسَاقَ الْجَوَى) mef'ûl-i sânidir ve dâ-i kalbden seyelân eden dem ü sadîd⁴² ve mâ-i müntin demektir.

Resûl-i Ekrem Nebiy-i Muhterem sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri'nin ruhsâre-i pâkîzeleri vasfında buyurur:

وَلَوْ سَجَعُوا فِي مِصْرٍ أَوْ صَافَ خَدَّهٖ / لَمَا بَدَّلُوا فِي سَوْمِ يُوسُفَ مِنْ نَقْدِي
لَوَاجِي زَلِيخَا لَوْ رَأَيْتِ جَبِينَهُ / لَأَتَرْتِ بِالْقَطْعِ الْقُلُوبَ عَلَى الْأَيْدِي

(bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 179^b.) Beyitler şu mânâyâ gelmektedir: "Mısır'dakiler, Peygamberimizin yanaklarının vasfını işitmiş olsalardı, Yûsuf'un (a.s.) pazarlığında hiç para sarfetmeye kalkmazlardı. Zeliha'yı (Yûsuf aleyhisselama âşık oldu diye) kötöleyen kadınlar Resûlullah'ın alnını görselerdi ellerinin yerine kalblerini keserlerdi!" Birçok şiir mecmûasında ve tefsirlerde kayıtlı olan, Arap edebiyatında nazîreleri, tahmîsleri yazılan bu beyitler için bk. es-Sâ'âtî, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *el-Fethu'r-rabbânî li-terfîbi Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî: Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1976), XXII, 124.

⁴¹ Bu kelime neşirde "mu'terif" olarak çıkmıştır. Arapça şerhte ise bu kelimenin yer aldığı cümle şu şekildedir: " (يَا ذَا الْحَالِ) مُنَادَى مُضَافٌ مُغْرَضَةٌ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْحَبْرِ. " (bk. Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 26^a.)

⁴² Bu kelime neşirde "hadîd" olarak yazılmıştır. Ancak hadîd demir demektir. Sadîd ise "gassâk" ile eş anlamlı olup yaradan akan sarı su, irin mânâsına gelmektedir.

(الْجَوَى) “hevâ” vezninde pinhân olan ‘aşk u muhabbete ve hevâ-yı bâttır,⁴³ hüzn ü endûha ve bed râyihalı suya ve ‘aşkın şiddetine ve kalbin hirkatine ve sill marazına denir ki verem ta’bîr olunur. (تَسْوُقٌ) tard ma’nâsına olan sevkden fi’l ve fâ’ildir. (الْمُتَفَتِّ) mef’ûlüdür, helâk ma’nâsınadır. (مِنْ) beyâniyyedir. (سَاقٍ) ma’rûfdur. (عَنِ الْخُلُوعِ) muahhar (خَالٍ) kavline müte’allıktır. (خُلُوعًا) kadınların ayaklarına taktıkları zeheb yâhud fiddadan ma’mûl huliyy-i ma’rûfdur. (خَالٍ) hulüvden müştak ism-i fâ’il olup fâ’iliyle berâber (سَاقٍ)’ın sıfat-ı mecûrudur. Cümleteynin muzârî-i müsbet ile tasdîr buyurulması şu ta’zîbin istimrârına ve merraten ba’de uhrâ hudûsuna tenbîh içündür.

Bu beyitte tecnîs-i iştikâk ve tecnîs-i zâid bi-harfin ve tecnîs-i lafzî ve mübâlağa-i müfîd-i tekrâr san’atları vardır.

Mahsûl-1 Beyt: Ya hû! Şarâb-ı visâline ‘atşân ve cemâline müştâk u hayrân olan cemâ’at-ı ‘âşikîni hûn-ı dâ-i kalbden ne kadar iskâ ve zîb-i halhâldan müstağnî olan sâk-ı berrâkdan onlara ne kadar mevt ü helâki sevk ile ifnâ ediyorsun, demekdir.

[5] إِنَّ قَلْبِي فِي حُمَارٍ هَاجَ مِنْ سَكْرِ الْهَوَى
فَاسْتَقْنِي مِنْ فِيكَ حُمْرًا فِيهِ كَالسَّلْسَالِ سَأَلُ

[Kalbim aşk sarhoşluğundan mahmûrlaştı ve susuz kaldı. Dudaklarından dökülen ve içenleri mest eden âb-ı hayât ile beni kandır!]

(قَلْبِي) takdîren mansûb olarak (إِنَّ) kelimesinin ismidir. (فِي حُمَارٍ) haberidir. (حُمَارٍ) “gurâb” vezninde bâdenin neş’e ve keyfiyeti geçtikten sonra ‘ârız olan hamyâze ve sıklet u sergirânlıktır. (هَاجَ) fi’l ve fâ’ildir. Cümlesi müte’allıkâtıyla berâber (حُمَارٍ) kavlinin sıfatı olarak merfû’atü’l-mahaldır. (الْهَيْجَانُ) bir şey toz gibi yerinden kopmak ve deve kısmı susamak ve nebât kurumak mâ’nâlarıdır. (مِنْ سَكْرِ الْهَوَى) fi’l-i mezkûra müte’allıktır. (فَاسْتَقْنِي) kavlinde “fâ” cezâiyyedir. (اسْتَقْنِي) fi’l ü fâ’il ve mef’ûl olarak kelâm-ı sâbıkın dâl olduğu bir şart-ı mukaddere cezâdır. (مِنْ فِيكَ) “eskinî” (s. 85) fi’line müte’allıktır. (حُمْرًا) mef’ûl-ı sânidir. (فِيهِ) muahhar (سَأَلُ) fi’line müte’allık bir zarf-ı lağvıdır. (كَالسَّلْسَالِ) kavli (سَأَلُ) fi’l-i muahharine müte’allıktır. “halhâl” vezninde âb-ı hoşgüvârdır. (سَأَلُ) fi’linin fâ’ili lafzî i’tibârıyla hamra râci’ zamîrdir. Rîkin⁴⁴ hamra teşbîhi mübtezel ise de (كَالسَّلْسَالِ سَأَلُ) kavlinin ziyâdesi onu ibtizâlden kurtarmışdır. Bu beyit sâbıkı gibi san’at-ı iştikâk ve tîbâk-ı takdîriyyeyi câmi’dir.

⁴³ “يُقَالُ بِهِ جَوَى أَيْ هَوَى بَاطِنٌ” (bk. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît: Kâmûsü’l-muhît Tercümesi* [haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi], İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, VI, 5689.)

⁴⁴ “Rîk” kelimesi neşirde “rîf” şeklindedir.

Mahsûl-ı Beyt: Tahkîk, kalbim `aşk ve muhabbet serhoşluğundan neş'et etmiş bir mahmûriyyet içinde olarak beni `atşân ve hüşk-dehân etmiştir. Dehân-ı letâfet-feşânından âb-ı hoşgüvâr-âsâ seyelân ve zümre-i nuzzârî hayrân eden bâde-i rîkden beni saky u irvâ eyle, demektir.

حُتُّ مِنْ وَجْهِ جَمِيلٍ جُمْلَةُ الْعُشَّاقِ شَاقٌ [6] ⁴⁵
جُدَّ بِتَقْيِيلٍ إِلَيْهِ قَلْبٌ ذِي الْمُشْتَاكِ تَاقٌ

[Güzel yüzüyle bütün âşıkları kendisine meftûn ve müştâk eyleyen sevgili yüzünden perîşân oldum. Ey yâr! (Aralarında benim de bulunduğum) âşıklarına kereminden bir bûse lutfeyle, zîrâ âşığımmın kalbi bunu arzûladı!]

(حُتُّ) susamak veyâhud sefer ve susuzluk bir âdemin çehresini bozmak ma'nâlarına olan (لَوْح) ve (لَوَّاح) masdarlarından mâzî-i mütekellimdir. (مِنْ وَجْهِ) fi'li mezkûra müte'allıktır. (جَمِيلٍ) vechin sıfatıdır. Tenvîn ta'zîm içündür. (جُمْلَةُ الْعُشَّاقِ) terkîbi mübtedâ ve (شَاقٌ) cümlesi haberdır. Müdrî olan (الشَّوْقُ) nefis ve kalbin mütemennâya⁴⁶ çekilmesinden ibâretdir veyâhud (شَاق) kavli nefis ve kalbi bir şeye çekindirip ârzû-mend kılmak ma'nâ-yı aslîsinde müsta'mel olan (الشَّوْقُ) masdarından mâzî-i gâib olup (جُمْلَةُ الْعُشَّاقِ) kavli mef'ûl mukaddemidir. Her iki takdîre göre cümlesi vechin sıfat-ı sâniyesidir. Bir sîla-i mahzûfe ile (مِنْ وَجْهِ جَمِيلٍ شَاقٌ إِلَيْهِ جُمْلَةُ الْعُشَّاقِ) demektir. (جُدَّ) nefis veyâhud mâl ile civân-merdlik eylemek demek olan (جُود) dan me'hûz bir fi'l-i emrdir; (بِتَقْيِيلٍ) kavli ona müte'allıktır. (إِلَيْهِ) muahhar (تَاقٌ)⁴⁷ kavline müte'allık olup zamîri takbîle râci' olmak ve (قَلْبٌ ذِي الْمُشْتَاكِ تَاقٌ) kavli de

⁴⁵ 6-10. beyitlerin Kemâleddin Efendi tarafından yapılan şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/17 (28 Rebîü'l-âhir 1313), 142-144.

* *Hazîne-i Fünûn*'un bu sayısı şu özür cümlesiyle başlamaktadır: "Kasîdenin bu nüshaya derc olunan parçası geçen nüshadaki parçasından evvel derc edilmek lâzım gelirken sehve mebnî o bundan evvel konulmuş olmağla me'a'l-î'tizâr tashîh olunur."

** Beytin ilk kelimesi olan "حُتُّ", kasîdenin incelediğimiz yazma ve matbû nüshaların tamâmında "حُتُّ" şeklinde harekelenmiş ve buna göre îzâh edilmiştir. Ancak Hâfız Süleymân ve Kemâleddin Efendi kelimeyi zamme ile harekeleyip ona göre açıklamayı tercih etmişlerdir. Kelimeyi fethalı okuyanlardan İsamüddin Efendi şöyle demektir: "Luhte, 'kulte' gibi mâzî muhâtabdır, 'zâhir oldun' demektir. Me'hazi lâhe, yelûhu, levhan'dır... Ma'nâ-yı Beyt: Vech-i cemîl cihetinden zâhir ve hüveydâ oldun! Binâen'aleyh 'âşıkların cümlesi sana meyl ü iştiyâk edici oldu..." (bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 181^a.)

⁴⁶ "Mütemennâ" olarak okuduğumuz kelime neşirde "mümtenâ (ممنا)" şeklindedir. Mütemennâ "arzû edilen, istenilen, temennî olunan, hasret çekilen şey" demektir. "Mümtenâ"nın ise bir karşılığı yoktur. Hâfız Süleymân'ın şerhinde de kelimenin îzâhu şu şekildedir: "الشَّوْقُ وَهُوَ نِزَاعُ النَّفْسِ إِلَى مَا يَتَمَنَّى." (bk. a.mlf., *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 27^b.)

⁴⁷ Kemâleddin Efendi, Hâfız Süleymân'ın şerhini esâs alarak (تَاقٌ) kelimesi yerine (شَاقٌ)¹ yazmıştır. Ancak Hâfız Süleymân nüshasında "لِنَتَعَلَّقُ بِشَاقِي" ibâresi derkenâr kaydında "بِشَاقِي" şeklinde tashîh edilmiştir.

mübtedâ ve haberden 'ibâret bir cümle-i müste'nefe olup (لَا شَيْئَاقِ قَلْبِ الْمُشْتَاقِينَ إِلَى تَقْبِيلِهِ) sebkinde olarak (لَمْ يَجُودُ بِتَقْبِيلِ) suâl-i mukadderine cevâb kılınmak vârid-i hâtir ise de eczâ-yı haberin mübtedâ üzere takdîmini mûcib olarak za'f-i te'lîfi istilzâm edeceğinden evlâ olan (إِلَيْهِ) kavlinin "takbîl" masdarına zarf olması ve zamîrin "vech"e ircâ` edilmesiyle (بِتَقْبِيلِ إِلَى الْوَجْهِ) müfâdında bulundurulmasıdır. (قَلْبِ)'in muzâfun ileyi bulunan (ذَى الْمُشْتَاقِ) sahîb-i iştîyâk demektir. (تَأَقُّ) ârzû-mend olmak demek olan (التَّوَقُّ) ve (التَّوَقُّفَانِ) masdarlarından mâzî-i gâibdir. Tevcîh-i sâniye nazaran sâbıkı karînesiyle sılası mahzûf olup (تَأَقُّ إِلَى) demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Kemâl-i cemâliyle fitne-endâz-ı âfâk ve kâffe-i 'uşşâk kendisine müştâk olan o rû-yı hûb dilberden ben teşne-i âb-ı visâl ve zerd-rû perîşân-hâl oldum. Ey yâr-ı cefâkâr! Cân u dilden erbâb-ı iştîyâk bûsesine ârzû-mend ve müştâk oldukları o vech-i⁴⁸ cemîl-i bî-'adîlinizin takbîline müsâ'ade ile⁴⁹ lutfen 'uşşâka semâhat ve o cümleden beni de vâyedâr-ı lutf u minnet eyle, demektir. Bu beyit tecnîs-i zâid ve ta'lîl ve suâl san'atlarını hâvîdir. (s. 143)

يَا غَزَالًا قَدُّهُ فِي الْمَشْيِ كَالْأَرْمَاحِ مَاخٍ [7]
رَيْقُهُ رَاحٌ وَمَا فِي غَيْرِ تِلْكَ الرَّاحِ رَاحٍ

[Ey çabuk ve iki yana temâyül eden (salımlı) yürüyüşüyle mızrakları hatırlatan ve ağzının suyu başka hiçbir şarâbın bahşetmediği safâyı veren âhû!]

لَمْ يَزَلْ يَرْتَاضُ فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ مَنْ جَنَى [8]
مَنْ جَنَى بُسْتَانَ خَدِّ مِنْكَ كَالْتَّفَاحِ فَاحٍ

[Senin elma gibi kokan yanağının bahçesinden meyve devesiren kimse Adn cennetlerinde keyif süren gibi mesrûr olur!]

(يَا غَزَالًا) nekre-i gayr-ı mu'ayyene olarak (يَا بَصِيرًا خُدَّ يَدِي) kabîlinden bir münâdâ-yı mansûbdur. 'Aşk u iştîyâkdan tahassul eden velen ü hayrete tenbîh için tecâhülen hitâb münâdâ-yı muzâfdan nekre-i gayr-ı mu'ayyene sarf edilmiştir. (غَزَالِ) "sehâb" vezninde âhûdur. (قَدُّهُ) mübtedâdır; haberi hurâmân olmak ve rıfk u suhûletle nâzikâne yürümek ma'nâsına olan (الْمَيْخِ) masdarından ism-i fâ'il bulunan (مَاخِ) kavlidir. Cümlesi

⁴⁸ "vech" kelimesi tefrikada "dech" şeklinde çıkmıştır.

⁴⁹ Neşirde "ile" edatı yerine aynı imlâ ile yazılan "eyle" kelimesi kayıtlıdır. Zirâ kelimenin sonuna nokta getirilerek cümle bitirilmiştir. Ancak, beytin mânâsı dikkate alındığında söz konusu kelimenin edat olması gerektiği görülür. Nitekim Hâfız Süleymân, âşğın sevgiliden kendisinin de aralarında bulunduğu bütün âşıklara buse lutfetmesini arzûladığını vurgulamaktadır. Ona göre âşık buseyi sadece kendisi için isterse sevgili tarafından daha kolay reddedilebilecektir. Ama zümre-i uşşâku buseye ortak kulması murâdın husûlünü mûcib olabilir: "أَفَلْ لَمَّا بَيْنَ [النَّاطِقِ] أحوالِ الْمُخَوَّبِ نَفْسِهِ بِالنَّسْبَةِ إِلَيْهِ أَرَادَ تَعْمِيمًا بَعْدَ تَخْصِيصٍ وَطَلَبَ مِنْهُ شَيْئًا لِلْعَابِقِينَ عَمُومًا لِمُخْصَلٍ لَهُ أَيْضًا: "لَأَنَّهُ ادْخَلَ نَفْسَهُ فِي زُمْرِهِمْ لِأَنَّهُ لَوْ طَلَبَ لِنَفْسِهِ خَاصًّا لَأَخْتِمْ أَنْ لَا يَخْتَلِ." (bk. a.mlf., Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye, vr. 27^a-27^b.)

münâdânun sıfatı olup mansûbetü'l-mahaldır. (في المشي) ve (كألاً زجاج) kavilleri habere müte'allıkdırlar. Evvelkisi ihtimâm ve ikincisi teşbîhe ri'âyeti iltizâm için takdîm edilmiştir. (الأزجاج)ın müfredi bulunan (الزجاج) mızrakdır. İstivâ-yı kâmet ve müftehirâne hareketde kâmet-i mahbûbu rumha teşbîh etmiştir. (يقفه راج) cümlesi münâdânun sıfat-ı sâniyesidir. (الريق) ağız yarı⁵⁰ ve salyasıdır ki dişlerin dibinden hâsıl olan sudur. (راج) şarâbdır. (ما) nâfiyedir. (في غير تلك الزجاج) kavli haberdır. (ريق) habibin gayrı olan (راج) dan râhatın selbinde mübâlağa için takdîm olunmuştur. (راج) kavli (ما)'nın ismidir ve râhat ma'nâsınadır. (فقد)'in (زق) ve (ريق)'in râha teşbîhi mübtezel idiyse de (ماخ) kavli teşbîh-i evveli ve (ما في غير...) kavli sâniyi⁵¹ ibtizâlden çıkarmıştır. Bu beyit tecnîs-i tâm⁵² ve tecâhül san'atlarını şâmildir...

(لم يزل) ve (يرتاض) fi'leri mevsûfe yâhud mevsûle olan (من) kelimesinde tenâzu' eylediklerinden kavli-i eşher üzere fi'l-i evvele 'amel etdirerek (من) merfû'u'l-mahal olarak (لم يزل) fi'line isim yapılacaktır ve fi'l-i sâniinin fâ'ili de (من)'e râci' bir zamûr-i müstetir kılınacaktır.⁵³

(يرتاض) cümlesi fi'l-i nâkıs-ı mezkûrun haberi olarak mansûbetü'l-mahaldır. Masdarı olan (الارتياض) ravzalanmak ve bağçe safâsı sürmek ma'nâsında isti'mâl olunmuştur. (في جنات عدن)⁵⁴ fi'linin zarfıdır. (عدن) dâr-ı ikâmetdir. (جنى) fi'l ve fâ'il olup cümle sıfat veyâhud sıldadır. Masdarı cîm'in fethi ve nûn'un sükûniyle (الجنى) ağacdan meyve vermektir. (من) câre, (جنى) fi'line müte'allıkdır; mecrûru olan (جنى) "asâ" vezninde, düşürülen meyvedir veyâhud "gınâ" vezninde fe'il bi-ma'nâ mef'ûldür. Muzâfûn ileyi olan (يستنان) kavli de (حدي) kavline muzâfdır. (منك) "hadd"i beyândır. (كألتجاج) kavli muahhar (فاح)'a müte'allıkdır. Müfred-i mahsûsun teşbîhi kabîlinden olup tîb ve levnde haddin tuffâha teşbîhine revm olunarak te'hîr olunmuştur. (فاح) râyiha-i tayyibe kokup intişâr eylemek demek olan (الفيح) masdarından ism-i fâ'il veyâhud fi'l-i mâzîdir...

Mahsûl-ı Beyteyn: Hüsn-i istikâmet ve mütemâyilâne hareketde kadd ü kâmeti rumhlar gibi hırâmân ve nâzikâne pûyân olmak ve âb-ı nâb-dehânı sahbâ-yı râhat bahşâyı âlemiyân bulunmak ile (ki o bâdenin gayrında râhat-ı vucûd bî-imbân ve mefkûddur)

⁵⁰ "Ağız suyu, salya" anlamına gelen yar kelimesi neşirde "bâr" olarak yazılmıştır.

⁵¹ "kavl-i sâniyi" ibâresi metinde "sânî kavliyi" şeklinde yer almaktadır.

⁵² "tecnîs-i tâm" terkîbi neşirde "tecnîsi tâm" şeklindedir.

⁵³ [Kemâleddin Efendi:] Fi'l-i sâniyi i'mâl edenin 'inde (لم يزل) fi'l-i nâkısın ismi (من)'e râci' bir zamûr olup (من جنى) kavli (يرتاض) fi'linin fâ'ilidir.

⁵⁴ Metinde (في جنات عدن) yerine (في جنات عدن) ibâresi yer almaktadır.

Cümlesi (مُدّ) kelimesine haber olduğundan merfû'atü'l-mahal olup mübtedâ ve haberden tereküb eden cümle-i ismiyyede (صَبَّ) kavlinin sıfatı olarak mansûbetü'l-mahaldır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey yâr-ı sitemkâr! Âteş-i `aşk u muhabbetinle beni ihrâk ve mübtelâyı firâk edeliden bu âna kadar hiçbir zamân beni ferahyâb ve handân eylemedin. İnsâf ve inâyet buyur da şu `âşık-ı meftûnunu bir kere lutfen mesrûr ve nâil-i âlây-ı sürûr eyle! Zîrâ gumûm-ı muhabbet ve hümûm-ı firkatî hâmil olalı sahbâ-yı safâ-bahşâdan bile bûy-ı râhat ve neş'e ve keyfiyet ahz eylememişdir, demekdir. Bu beyit cinâs-ı müstevfâ ve cinâs-ı muzârî` san`atlarını câmi`dir.

قَدْ كَتَمْتُ الْحُبَّ فِي قَلْبِي زَمَانًا فَأَعْتَدِي [10]

دُرُّ جَارِي أَدْمَعِي بِالسَّيْرِ كَالْمَصْبَاحِ بَاخٍ

[Aşkî uzun bir süre kalbimde gizledim. Ama sonra gözlerimden akan yaşlar sırrımı gün gibi ortaya çıkardı...]

(قَدْ) iddi'â-ı tahkîk içündür. (كَتَمْتُ) fi'l ve fâ'ildir. (الْحُبِّ) mef'ûl-i evveldir. (فِي قَلْبِي) fi'l-i sâbıkın zarfıdır. (زَمَانًا) mef'ûl-i sânidir. (فَأَعْتَدِي) kavlindeki (اعْتَدِي) zulm eylemek ve tecâvüz etmek ma'nâsına olan (اعْتَدَاءُ)'dan mâzî-i gâibdir. (دُرُّ جَارِي أَدْمَعِي) terkîbî isnâd-ı mecâzî üzere tetâbu`-ı izâfât iledir ve fi'l-i mezkûrun fâ'ildir. (دُرُّ) incidir.⁶⁰ (أَدْمَعِي) gözyaşı ma'nâsına olan (دَمْعُ)'in cem'i ve yâ-i⁶¹ mütekellime muzâfdır.⁶² (بِالسَّيْرِ) ve (كَالْمَصْبَاحِ) kavilleri (بَاخ) fi'line müte'alliklardır. (بَاخ) bâb-ı evvelden (ظَهَرَ) ma'nâsında fi'l-i mâzî olup (بَا) kelimesiyle te'addî ederek (أَظْهَرُ بِالسَّيْرِ) demekdir. Cümlesi müte'allikâtıyla berâber (دُرُّ)'ün sıfatıdır.

Mahsûl-ı Beyt: Tahkîk, muhabbet-i cânânı birçok zamân kalbimde ketm ü pinhân eyledimse de sonra kalbim yandı ve sadrım daraldı. Pes sirişk-i hasret gözlerime tecâvüz ve sirâyet eyleyerek yüzümden cereyân ve o râz-ı mestûru şem`-âsâ herkese î'lân eyledi.

⁶⁰ (دُرُّ) kelimesi bazı nüshalarda "süt" anlamına gelen (دُرُّ) şeklinde harekelenmiş ve buna göre mânâ verilmiştir. Mustafa İsmâüddin Efendi de kelimenin ilk harfini fethalı okumuş ve şunları kaydetmiştir: "(دُرُّ) feth-i dâl ile hakikat-i lugaviyyesi leben ma'nâsına, mecâz-ı lugaviyyesi kesret ma'nâsındadır. (لَهُ دُرُّ فُلَانٍ) denilir. 'Filânın hayr-ı keşri Allah içündür.'" (bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 182^b)

⁶¹ Bu ibâre neşirde "ve" ile bitişik ve hemzesiz olarak "veyâ" okunacak şekilde yer almaktadır (وَيَا).

⁶² Hâfız Süleymân "جَارِي" kelimesinin i'râbını "sıfatün li'l-fâ'il", "أَدْمَعِي"nin de "bedelün ev`atfün, beyânün li'l-fâ'il" şeklinde yapmıştır. Kemâleddin Efendi şârihin bu tevçihine şu derkenâr kaydıyla itiraz etmiştir: "وَأَنْتَ خَيْرٌ أَنْ قَوْلَ الشَّارِحِ قَوْلُهُ (جَارِي صِفَةٌ لِلْفَاعِلِ) وَقَوْلُهُ (أَدْمَعِي بَدَلُ آه إِلَى آخِرٍ) لَيْسَ بِصَحِيحٍ. لِأَنَّ الصَّوَابَ الظَّاهِرُ أَنَّ قَوْلَ النَّاطِمِ (دُرُّ جَارِي أَدْمَعِي) يَتَنَانَعُ الْإِضَافَاتِ فَاعِلٌ لِلْفِعْلِ السَّابِقِ. وَأَمَّا عَلَى تَوْجِيهِ الشَّارِحِ فَيَلْزِمُ سُقُوطَ الْبَاءِ عَنْ قَوْلِهِ (جَارِي). مَعَ أَنَّهُ اتَّقَاهُ عَلَى رِوَايَتِهِ فَقَالَ مَا قَالَ فِي بَدَايَةِ نَظَرْتِهِ. (لِمُخَرَّجِهِ كَمَالِ الدِّينِ خَرِيوْتِي)." Bu cümlelerde savunulan görüşün tercümesi yukarıda metnin içinde yer almaktadır. (Derkenâr için bk. Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 29^b-30^a.)

Ya'nî bu sebeble o sırr-ı mektûm şimdi herkesce ma'lûmdur. Bu beyit san'at-ı tecnûs ve mürekkebin müfredi ve mef'ûlün mahsûsa teşbîhini müstemildir.

مَنْ يَلْمُنِي فِي هَوَى الْحُورِ الْغَوَانِ قَدْ غَوَى [11]⁶³
إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لِي مِنْ رَبِّي الْفَتَّاحِ تَاخ

[Hûrî gibi güzelleri sevdiğim için beni kımayanlar haddi aşar! Zîrâ bu sevgi bana mutlak hâkim olan Allah tarafından takdîr buyurulmuştur.]

(مَنْ) şartıyyedir, (يَلْمُنِي) fi'l ve fâ'il ve mef'ûl ve şart-ı meczûmdur. (فِي هَوَى الْحُورِ) kavlinde (حُورًا) siyâh-çeşm mahbûb ve mahbûbeye denilen (حُورًا) ve (حُورًا) kelimelerinin cem'idir. (الغَوَانِ) "hûr"un sıfatıdır. Müfredi olan (غَايَةً) pek dilber ve handân olmağla zîb u zînetden vâreste olan kadın⁶⁴ ve yalnız şîr-i mâder ile terbiyelenmiş âhûdur.⁶⁵ (قَدْ) iddi'â-ı tahkîk ve hakîkaten takrîb içündür. (غَوَى) fi'l ve fâ'ildir, cümlesi cezâiyyedir. (إِنَّ) hurûf-ı müşebbehe bi'l-fi'ldendir. (هَذَا) ismidir. (s. 134) (الْأَمْرَ) ism-i işâretin sıfatıdır. (لِي) muahhar (تَاخ)'ye müte'allıktır. (مِنْ رَبِّي) kavli de öyledir. (رَبِّي) kavlindeki yâ-i mütekellimi lafzen de bırakmayarak bir fetha vermek zarûret-i vezn muktezâsındandır. (الْفَتَّاحِ) hâkim ma'nâsındadır, (رَبِّي)'nin sıfatıdır. Fâ'nun kesr ve zammıyla (الْفَتَّاحَةُ \ الْفَتَّاحَة) hükm ve kazâdır. ⁶⁶ (رَبَّنَا أَفْتَحْ بَيْنَنَا) kavli-i şerîfi (أَيُّ أَحْكُمُ بَيْنَنَا) diye müfesserdir. (تَاخ) tehyie⁶⁷ ve takdîr olmak ma'nâsında ve "levh" vezninde olan (الْفَتْحُ) masdarından mâzî-i gâibdir. Cümlesi (إِنَّ) kelimesinin haberidir.

Mahsûl-ı Beyt: Hüsn-i zâtîleriyle ârâyiş ve zînetden âzâde bulunan âhû-çeşm hûbân-ı sabâhat-müstebâna meftûn u mâil ve pençe-i aşk u sevdâlarında zebûn u âşuftedil olduğundan dolayı beni levh u tevbih eyleyen nâdân, fermân-kazâ-yı cereyân-ı ilâhîye karşı hakîkaten izhâr-ı gavâyet ve tuğyân etmiş olur. Zîrâ Cenâb-ı Hak ve Hâkim-i Mutlak tarafından şu emr-i hafîr benim için tehyie ve takdîr olunmuş bir fi'l-i ıztrâridir.

⁶³ 11-15. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/16 (21 Rebü'l-âhir 1313), 133-135. Bu tefrikada başlık "Kasîde-i Tamtarâniyye'den" şeklinde çıkmıştır.

⁶⁴ "kadın" kelimesi metinde "kavun" şeklindedir.

⁶⁵ Mustafa İsamüddin Efendi (الغَوَانِ) kelimesini şu cümlelerle şerh etmektedir: "hûr"un sıfatıdır. Gâniyenin cem'idir. Gâniye meşşâte-i hüsn muhtâc olmayıp hüsn-i zâtîsi olan zâta derler. Ba'zılar gâniye, muğniye ma'nâsındadır demiş. Lâkin nâzımın diyâr-ı 'Acem'den olması ve evvel-i kasîdeden beri edâsı bundan âbîdir. Teemmel." (bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 182^b.)

⁶⁶ "Yâ Rabbi! Bizim aramızda sen hüküm ver!" mânâsına gelen bu cümle A'râf Sûresi'nin (7) 89. âyetinde geçmektedir. Âyetteki bu ifâdenin tamamı şu şekildedir: "رَبَّنَا أَفْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ" (Yâ Rabbi! Bizimle kavmimiz arasında hak ile sen hüküm ver!)

⁶⁷ "tehyie" kelimesi neşirde "tehbîe" şeklinde çıkmıştır.

Ya'nî tevbîh, sâdık-ı ef'âl-i ihtiyâriyyeye müte'allık olacağından ihtiyâr-ı insânı sâlib ef'âli ta'n etmek gayr-i münâsibdir, demektir.⁶⁸

Bu beyitte san'at-ı iştikâk ve cinâs vardır.

نَجِي عَمَّا أَقَابِي إِنَّ حَتْفِي الْآنَ أَنْ [12]
لَنْ لَنَا قَلْبًا فَقَابِي الْقَلْبَ لِلْخُلَانِ لَنْ

[Beni bu çektiklerimden kurtar, artık yolun sonuna geldim! Merhamet et bize! Başkalarına katı kalpli olan, dosta karşı yufka yüreklidir.]

(نَجِي) fi'l ve fâ'il ve mef'ûldür; masdarı olan (النَّجِيَّة) kurtarmaktır. Nûn vikâyedir. (عَمَّا)'nın aslı (عَنْ مَا)'dır, nûn mîme ibdâl ve idgâm olunmuştur. (أَقَابِي) muzârî' mütekellimdir. (مُقَابَاة) bir şeyin şiddet ve zahmetini çekmekden 'ibâretidir. (حَتْفِي) kavli (حَتْفٌ) kelimesinin ismidir. (حَتْفٌ) mevtdir, yâ-i mütekellime muzâf olmuştur. (الآن) vakt-i hâzır ismi olup bir zarf-ı gayr-ı mütemekkin ve ma'rifedir,⁶⁹ (أَنْ) kavline müte'allıktır. (أَنْ) ismi i fâ'il bünyesiyle hâzır demektir. (لَنْ) yumuşak olmak ma'nâsına olan (اللَّيْنُ)'dan fi'l-i emrdir.⁷⁰ (قَلْبًا) fi'l-i sâbıkın zamîrinden temyîzdir. (فَقَابِي الْقَلْبَ) kelâm-ı izâfisi mübtedâdır; haberi (لَنْ) fi'lidir; cümlesi ta'lîliyyedir. (فَاسِ الْقَلْبِ) taş gönüllü demektir. (لِلْخُلَانِ) muahhar (لَنْ)'ye müte'allıktır. (لِخُلَانِ) hâ'nun zammıyla (خَلِيلِ)'in cem'idir ki muhabbeti şâibe-i halelden 'ârî olan muhibb-i sâdıktır.

⁶⁸ "العشقُ والمنجى والهوى فأنما من الأمور الحاصلة من غير اختيار وما حصل للشخص من غير اختيار لا يستحق به الملامة." (Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 29^b.)

⁶⁹ [Kemâleddin Efendi:] (الآن) kelimesinin elif ve lâ'm'ı (النَّجْم) ve (الَّذِي) gibi ta'rîf için dâhil değildir. Zîrâ mevzû'u olan vakt-i hâzırda müşâriki yoktur ki mücib-i ta'yîn olsun. *Tâcü'l-arûs* sâhibi buyuruyor ki lafz-ı mezkûrun harf-i ta'rîfi "ahd-ı huzûrî" içündür. (الآن) şimdiki vakitte demektir. (Kemâleddin Efendi'nin atfı için bk. Muhammed Murtaazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiril-kâmûs* [thk. Ali Hilâlî], Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 2001, XXXIV, 224-225.)

⁷⁰ İsmâüddin Efendi, bu kelimeyi izah sadedinde şunları kaydetmiştir: "(لَنْ) kesr-i lâ'm ile emirdir, "leyyin ol" demektir.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ كَمَا / أَمَرْتَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

(a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 183^a.)

Bu iki beyit "زيدة المرء في ذنباة نقصان" / İzdiyâd-ı mâl-ı dünyâ mücib-i noksân olur [trc. Diyarbekirli Said Paşa]" mısraıyla başlayan *Kasîde-i Nûniyye*'nin şâiri Ebü'l-feth el-Büstî'ye (v. 401/1010) âittir. A'râf Sûresi'nin (7) şeklindeki 199. âyetini iktibâs eden Büstî yukarıdaki beyitlerde "Af yolunu tut, emredildiğin üzere sen de iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir. Bütün mahlûkâta karşı da tatlı dilli ol! Zaten şân ve şeref sâhiplerinden beklenen de tatlı dilli olmalarıdır." demektedir. (bk. Ebü İshâk İbrâhîm b. Alî el-Husri el-Kayravânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* [haz. Zekî Mübârek], Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, [1972] II, 327; *Dîvânu Ebi'l-feth el-Büstî* [thk. Dürriyye el-Hatîb-Lutfî es-Sakkâl], Dimaşk: Matbaatu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, 1989, 307.)

Mahsûl-ı Beyt: Zamân-ı firkat ve evân-ı hasretde ömrüm âhir ve mevt ü helâkım hâzır olduğundan ey bâ'is-i hayât ve bâdi-i necâtım! Ta'n-ı rakîbân ve hâl-i pür-melâl-i hicrândan şedâidini mukâsât etmekde bulunduğum belâ-yı tâkat-fersâdan benî rehâyâb ü teşneleb, vâdi-i muhabbetin olan şu 'âşğını âb-ı zülâl-i visâlinle sîrâb eyleyerek tebdîl-i meslek ü âyîn ve kalb-i sengînini 'uşşâka leyyin eyle!⁷¹ Zîrâ 'adli nâsî ve kalbi kâsî olan sengîn-dil, halîl ü âşînâlarıyla oldukça rıfk u mülâyemete mâildir, demekdir.

Bu beytin mütezammın olduğu sanâyi'-i bedî'iyye müstağnî-i beyândır.

[13] فِي عِرَاصِ الْوَصْلِ عَائِنِ الْهَجْرِ كَالْعَدَّارِ دَارُ

لَا تَرَحَّلُ فَاحْتَسِي مِنْ كَثْرَةِ الْأَسْفَارِ فَارُ

[Vuslat meydânlarında ayrılık acımasız bir düşman gibi döner durur... Gitme sevgili! Bu gidişlerin çokluğundan içimiz dışımıza çıktı!]

(في) muahhar (عائِن) fi'line müte'allıktır. (عِرَاصِ) 'aynın kesriyle olup 'arsanın cem'idir. (عَائِنِ) müşâcere ve münâza'a ma'nâsına olan (مُعَانَاة)'dan mâzî-i gâibdir; fâ'ili (الهِجْر)'dir. (دَارِ) deverândan mâzî-i gâibdir. (لَا تَرَحَّلُ) göçmek demek olan (تَرَحَّلُ)'den nehy-i muhâtabdır. (فَاحْتَسِي) kavlinde (فَا) ta'liliyyedir.⁷² (حَسِي) "asâ" vezninde perde-i cigerden başka a'zâ-i cevfiyyedir. Burada maksûd kulûbdur. (مِنْ) muahhar (فَارِ)'ye müte'allıktır. (فَارِ) mübtedânın haberidir. Masdarı olan (فَوَارًا) kaynayıp fişkırmaktır.

Mahsûl-ı Beyt: Beyâbân-ı vuslat ve sahrâ-yı muvâsaletde hicrân-ı yâr rakîb-i gaddâr gibi münâza'a-i visâli dermeyân ederek dolanmakta ve safâ-yı âb-ı zülâl-i vuslat 'ârıza-i hâtıra-i firkat ile bulanmaktadır. Ya'nî o hâl-i mes'ûdiyyeti ihrâz eyleyen muvâsilîn-i kirâm çâşni-i 'azâb-ı müfârakati düşünmekle telh-kâm (s. 135) olmaktadır.⁷³

⁷¹ "leyyin" olarak yazdığımız kelime neşirde "tebeyyün" şeklinde dizilmiştir. Ancak beytin ilgili kısmının anlamını dikkate aldığımızda bu kelimenin "leyyin" olması gerektiğini görürüz. Kaldı ki Hâfiz Süleymân da burayı "وَلِنْ فَلَيْتِكَ لَنَا" cümlesiyle açıklamıştır. (bk. a.mlf., Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye, vr. 30^a.)

⁷² Neşirde "ta'liledir" şeklinde.

⁷³ [Kemâleddin Efendi:] Yâd-ı hâl-i hicrân-ı zehr-âb ve hâl-i cânân olmak husûsunda İmriü'l-Kays'ın şu kıt'ası bî-nazîrdir:

فَكَرَّتْ لَيْلَةٌ هَجْرَهَا فِي وَصْلِهَا / فَجَرَّتْ مَدَامِعَ مُقَلَّبِي كَأَعْنَمِ
فَطَلَفْتُ أَنْسَحَ نَاطِرِي بِجِيدِهَا / وَ يُقَالُ فِي الْكَافُورِ إِسْنَاكَ الدَّمِ

Tercümesi: Mahbûbenin hâlet-i vuslatında şeb-i firkatini düşündüm de merdümek-i çeşmimden "demnü'l-ahevîn" denilen devâ-yı ma'rûf gibi kıpkızıl sirişk-i hûn-âlûd akmağa başladı. Sonra ben başladım; bir hüsn-i tedbire himmet ve gözlerimi kanı durmak için o nâzenin dilrubânun gerden-i kâfûruna mesh eylemeğe mübâderet eyledim. Zîrâ tecrübekârân-ı enâm beyninde kâfûr mütemâdiyen akıcı kanı durdurmakla meşhûrdur.

İmriü'l-Kays'a atfedilen bu kıt'ayla ilgili iki rivâyet vardır. İlk rivâyete göre bir bedevî Peygamber Efendimiz'e gelip "Ya Resûlallah! Eşimin burnu kanıyor! Ne yapayım?" der. O sırada Hz. Peygamber'in yanında bulunan Übeyy b. Ka'b "Ona kâfûr koklat!" diye tavsiye eder. Hz. Peygamber Übeyy b. Ka'b'a

Amân ey nîk-haslet! Terk-i sefer ü rihlet eyle! Zîrâ müfârakat-ı dilber ve kesret-i seferden kulûb-ı yârân âteş-i `aşk ile feverân etmektedir, demekdir.

Bu beyit mühassenât-ı bedî'iyeden san`at-ı tıbâk ve cinâsı şâmildir.

مَمْ تَزَلُ تَزُورُ كَبْرًا مِنْكَ عَنِّي جَانِبًا [14]
لَا تَجْبُرُ فَالْفَتَى مِنْ قَلْبِهِ الْجَبَّارُ بَارًا

[Büyüklenerek dâimâ benden yüz çevirmektesin. Büyüklenme! Zîrâ yiğit, katı yüreği yüzünden helâk olur!]

(مَمْ تَزَلُ) ef`âl-i nâkısadan muzâri` muhâtab ve meczûmdur. Aslı (تَزَلُ) dir. Hâlet-i meczûmiyyetinde iki sâkin cem` olmağla `aynü'l-fi'li hazf olunmuşdur. (تَزُورُ) bâb-ı if'ilâlden muzâri` muhâtabdır; cümlesi fi'l-i nâkıs-ı mezkûrun haberidir. Masdarı olan (الْأَزُورُ) bir nesneden `udül ve inhirâf eylemekdir. (كَبْرًا) kavli temyîzdir veyâhud (مَتَكَبَّرًا) ma'nâsında (تَزُورُ)'nun fâ'ilinden hâldir. (مِنْكَ) zarf-ı müstekardır, (كَبْرًا) kavlinin vaf-ı mansûbudur. (عَنِّي) fi'linin sılasıdır yâhud (جَانِبًا)'e müte'allıktır. (جَانِبًا) kavli "müb`iden" ma'nâsında hâl-i sâniyedir. "Uzaklaşıcı olduğun hâlde" demekdir. (لَا تَجْبُرُ) fi'l ve fâ'ildir. Cümleler beyninde kemâl-i inktâ` bulunduğundan bu cümle cümle-i sâbıkadan fasl olunmuşdur. Tecebbür tekebbürdür. (فَالْفَتَى ilâ âhir...) kavli mâ sebakı ta'lîldir. (الْفَتَى) mübtedâdır. (بَارًا) haberdir. (مِنْ قَلْبِهِ) habere müte'allıktır. (فَتَى)'dan maksûd burada mutlak

dönüp "Bunu nereden biliyorsun ey Ka'b?" diye sorunca Übeyy "İmriü'l-Kays'ın şu kıt'asında geçiyor." diyerek "مِنْ عَادَةِ الْكَافُورِ إِمْسَاكِ الدِّمِّ" şeklinde biten yukarıdaki kıt'ayı okur. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Şüphesiz şiirde hikmet vardır." buyurur. İkinci rivâyete göre, sahâbe-i kirâm bazı gazvelerde yaralandıklarında uygulanan tedâvi kanlarını durdurmaya yetmeyebiliyordu. Bir defasında Hassân b. Sâbit yaralanan bir sahâbinin tedâvisine şâhit olmuş, kanın durdurulamadığını görünce tedâviye müdâhele ederek kendisine kâfûr getirilmesini istemişti. Kâfûr getirilince onu yaranın üzerine bastırması ve akan kanı durdurmuştu. Bunu gören Peygamberimiz "Bu bilgiyi nereden aldın?" diye sorduğunda Hassân, "İmriü'l-Kays'ın sözünden!" demiş ve yukarıdaki kıt'ayı okumuştur. Şiiri dinleyen Hz. Peygamber de "Şüphesiz şiirde hikmet vardır." buyurmuştu. Hadîs ulemâsına göre Peygamberimiz'in "Şiirde hikmet vardır." sözü sahih ise de yukarıdaki rivâyetlerin aslı yoktur. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân es-Şehâvî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye* [thk. Ali Rızâ b. Abdillâh b. Ali Rızâ], Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995, 71; Rifâa Râfi' et-Tahtâvî, *Sîretü'r-Resûl ve te'sîsi'd-devleti'l-İslâmiyye* [thk. Muhammed İmâre], Kahire: Darü's-Şürûk, 2010, IV, 322.) İmriü'l-Kays dîvânının incelediğimiz nüshalarında bu kıt'a bulunmamaktadır. (Mesela bk. *Dîvânü İmriü'l-Kays* [tsh. Mustafâ Abdüşşâfi], Lübnan: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425.) Ancak kıt'a birçok mecmûada İbnü'r-Reşîk el-Kayravânî'ye (v. 456/1064) atfedilmekte olup onun sonradan tertib edilen dîvânında şu şekilde kayıtlıdır:

فَكَرَّتْ لَيْلَةٌ وَصَلَّيْهَا فِي صَدِّهَا (هَجْرَهَا) / فَجَعَزَتْ بِقَايَا أَدْمَعِي كَأَنْدَمِ
فَطَفِقْتُ أَمْسَحُ مُفَلَّتِي فِي نَحْرِهَا / إِذْ عَادَةُ الْكَافُورِ إِمْسَاكِ الدِّمِّ

(bk. *Dîvânü İbnü'r-Reşîk el-Kayravânî* [cem` ve tertîb: Abdurrahmân Yâğî], Beyrut: Dârü's-sekâfe, 1989, 197.) (Kıt'anun *Hazîne-i Fünûn* neşrindeki kelime ve hareke hatâları düzeltilmiştir.)

kişidir. (نار) helâk ma'nâsına olan (نور) den mâzîdir. "Kalb-i cebbâr" dan merâm rahm u şefkatden bî-behre olandır.

Mahsûl-1 Beyt: Ey nâzenîn-i ser-efrâz! Bendenizden müte'azzimâne i'râz u ihtirâz ederek izhâr-ı gurûr ve nigâh-ı re'fet ü iltifâtından bizi mehcûr u dilhaste ve rencûr eylemekden infikâk ve uşşâkını nîm-nigâh-ı iltifâtınla handenâk eylemezsin! Sana cidden ihtâr ediyorum! Yârânına re'fet ve terk-i azamet et! Zîrâ tab'-ı dil-âzârî ile insân dâimâ dûcâr-ı helâk u hızlân olur, demektir.

Bu beytin hâvî olduğu sanâyi'i bilmekte onu teemmül kâffidir.

مُدُّ شَدَّدْتُ الْوَسْطَ مُعْتَرًّا بِرُتَّارِ الْهَوَى [15]

لَمْ أَزَلْ فِي النَّارِ وَالْأَوْلى بِذِي الرُّتَّارِ نَارُ

[Yanılıp da belime aşkın zünnârını bağladığımdan bu yana aşk ateşiyle yanmaktayım. Öyle ya, zünnâr kuşanana ateş müstehaktır!]

(مُدُّ) evvelü'l-müdde ma'nâsında bir zarf-ı zamân olup me'a mâ yelîh mübtedâ ve (لَمْ أَزَلْ فِي النَّارِ) cümlesi haberdir. (شَدَّدْتُ) fi'l-i mütekellimdir. (الْوَسْطَ) mef'ûldür, (مُعْتَرًّا) hâldir. Gayn-ı mu'ceme ile (الرُّتَّارِ) diğzerinin beyhûde itmâ'na aldanandır. (بِرُتَّارِ الْهَوَى) kavli (شَدَّدْتُ) fi'line müte'allıktır. Lâm⁷⁴ muzâfun ileyhden ıvazdır. (بِرُتَّارِ هَوَاكَ) demektir. (لَمْ أَزَلْ) fi'l-i nâkıs ve meczûmdur. İsmi zamîr-i müstetir ve haberi (فِي النَّارِ) kavlidir. (وَالْأَوْلى) mübtedâdır, haberi (نَارُ) kavlidir,⁷⁵ cümlesi hâliyyedir.

Mahsûl-1 Beyt: Nîreng ü füsûn-ı dildâre meftûn ve âlâm-ı aşk u muhabbetinde bî-sabr u sükûn olarak peymâne-i ser-şâr-ı âşıkânedden nûş-ı rahîk ve zünnâr-ı aşk u hevâyı miyân-ı himmete şedd ü ta'lik edeliden beri âteş-i hicrân-ı yâr ve azâb-ı hurmân-ı dildâr

⁷⁴ (اللام في الهوى...) (bk. Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 31^a.)

⁷⁵ Mustafa İsmâüddin Efendi "nâr" kelimesini "Anâsır-ı erba'anın biridir, ateş ma'nâsına." şeklinde açıkladıktan sonra İmâm Şâfi'ye âit olduğunu tespit ettiğimiz aşağıdaki beyitleri yazmıştır:

النَّارُ آخِرُ دِيَارِ نَطَقْتُ بِهِ / وَأَهْمُ آخِرُ هَذَا الدَّرْهَمِ الْجَارِي

(bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 184^a.)

("Hakkında konuştuğun altının sonu ateştir. Şu elinde bulundurduğun gümüşün de âhiri kederdir. Kişi bu ikisinden sakınmazsa şüphesiz ateş ve kederi kendinde cem etmek sûretiyle musibete düçâr olur.") [Altının kastedildiği "dînâr"ın son hecesi "nâr", gümüşün kastedildiği "dirhem" in de "hem" dir. Biri ateş, diğeri keder mânâsına gelmektedir. Şâir "âhir" kelimesini hem son hem de âkîbet anlamlarında kullanarak san'atlı bir söyleyişle beyte zenginlik katmıştır.] Dîvânın incelediğimiz nüshasında ve bu beyitleri şevâhid olarak kullanan birçok eserde son mısra "Kalp ateş ve üzüntü arasında ıztrâb çeker." anlamındaki "مُعَذَّبُ الْقَلْبِ بَيْنَ الْهَمِّ وَالنَّارِ" şeklindedir. bk. *Dîvânü'l-İmâm eş-Şâfi'î* [nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî], Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2005, 62. Beyitlerin İsmâüddin Efendi'nin yazdığı şekliyle kayıtlı olduğu eser için bk. İbnü'l-Hatîb, Muhammed Kâsım b. Ya'kûb el-Amasî, *Ravzu'l-ahyârî'l-müntehab min rebî'i'l-ebraîr* [thk. Mahmûd Fâhûrî], Haleb: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, [2000], 127.)

içinde yanmaktan infikâk ve âb-ı zülâl-i vuslatla itfâ-yı nâr-ı helâk eyleyemiyorum. Vâkı'a⁷⁶ (كُلُّ ذِي زُنَّارٍ ذُو النَّارِ) kazıyyesi muktezâsınca sâhib-i zünnâr hakkında duhûl-ı nâr her şeyden ziyâde evlâ olduğu be-dîdârdır, demekdir.

Bu beyit tecnîsden başka reddü'l-'acz 'ale's-sadr ve mübâlağayı müfid tekrâr san'atlarını câmi'dir.

تَاهَ قَلْبِي إِذْ أَنَا مِنْ تَبَارِيحِ الْجَوَى [16]⁷⁷
مَا أَفَاقَ الْقَلْبُ مُذْ مِنْ طَرَفِهِ السَّخَّارِ حَازِ

[Aşkın sebep olduğu sıkıntılarla karşılaşınca aklım/kalbim darmadağım oldu; sevgilinin büyüleyen bakışlarına takıldı kaldı, bir daha kendine gelemedi.]

(تَاهَ) bir âdem'in 'aklı serâsime ve muztarib olmak ma'nâsında ta'nun feth ve zammiyle (التَّوَهُ/التَّوَهُ) masdarından mâzî-i gâibdir.⁷⁸ (قَلْبِي) fâ'ildir, (عَقْلِي) demekdir. (قَلْب) 'in ma'nâ-yı masdarîsinden başka üç ma'nâsı vardır: 1- Sol memenin altında ve şekli-sanevberîde bulunan lahpâre-i ma'lûmedir.⁷⁹ 2- 'Akıldır. 3- Her şeyin hâlis ve güzîdesidir. {إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ} ⁸⁰ kavli-şerîfi ma'nâ-yı evvele ve {لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبٌ وَقَلْبُ الْقُرْآنِ بِسْ} ⁸² hadîs-i latîfi ma'nâ-yı sâlise mahmûldür.

⁷⁶ "Zünnâr kuşanan herkes cehennemdedir." anlamında bir hüküm cümlesi.

⁷⁷ 16-18. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/18 (5 Cemâziye'l-evvel 1313), 147-148.

⁷⁸ Mustafa İsmâüddin Efendi, (تَاهَ) kelimesini "Tâh, fih'den me'hûz mâzîdir. 'Mütehayir oldu' yahud 'kibir etdi' demektir." cümleleriyle açıklamakta ve "Ma'nâ-yı sâni Ebû Nüvâs nâm şâ'irin bu kıt'asında vâki' olmuşdur" diyerek aşağıdaki mısraları kaydetmektedir:

عَجِبْتُ مِنْ إِبْلِيسَ فِي تَبِيهِ / وَمَا الَّذِي دَلَّ عَلَى نَحْوَتِهِ

تَاهَ عَلَى آدَمَ فِي سَجْدَةٍ / وَصَارَ قَوَادِمَ لِدُرِّيهِ (a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 184^a.) "Şeytanın büyüklük taslamasına şaşarım! Onu büyüklüğe sevkeden şey nedir? Secde mevzûunda Âdem'e büyüklük tasladı da onun (isyânkâr) nesline kötü rehber oldu!" Ebû Nüvâs dîvânının taradığımız nüshalarında ve şiirin şevâhid olarak kullanıldığı çeşitli eserlerde ikinci mısra "(İblis'in) açığa vurduğu çirkin düşüncesine (hayret ederim!)" mânâsına gelen "وَحُبْتُ مَا أَظْهَرَ مِنْ نَبِيِّهِ" şeklindedir. (bk. *Dîvânü Ebî Nüvâs* [thk. Ahmed Abdülmeccid el-Gazzâlî], Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, ty., 315.)

⁷⁹ [Kemâleddin Efendi:] Ba'z-ı muhakkıkîn buyurmuşdur ki tavâf eden kimsenin Beyt-i Muazzam'ı sol cânibine almasının sırr u sebebi kalbin cânib-i eyserde bulunmasıdır.

⁸⁰ "Kulağımı ve kalbini mühürledi." mânâsındaki bu cümle Câsiye Süresi'nin (45) 23. âyetinde geçmektedir. Bu ifâdenin bulunduğu kısmın tamamı şu şekildedir: "فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْنَعَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ عِشَاوَةً" *Hevâ ve hevesini tanıran edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağımı ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"*

⁸¹ "Şüphesiz bunda akli olan kimseler için bir öğüt vardır." (Kâf, 50/37)

⁸² "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi de Yâsîn'dir." mânâsındaki bu hadis için bk. Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir: Sünenü't-Tirmizî* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996, V, 14 (hadis nr. 2887); Ebûbekir Ahmed el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr: Müsnedü'l-Bezzâr*, Medine: Mekbetü'l-

(ذ) zarfdır. (أناه) fi'l ve mef'ûldür. (من) beyânîyedir. (تَبَارِيحِ الْجَوَى) iştîyâkın heyecân ve tevakküdünden 'ibâret olan şedâid-i 'aşk u muhabbetdir. Câr ve mecrûrun mecmû'u (أناه) fi'linin fâ'il-i mahzûfunun sıfatı olarak merfû'u'l-mahaldır. Teksîr-i ma'nâ ve tahkîr-i lafzına î mâ için⁸³ fâ'il hazf olunmuşdur. (ما) nâfiyyedir. (أَفَاقٌ) mâzî-i gâibdir. (أَلْقَابٌ) fâ'ildir. (مُدٌّ) zarf-ı zamân ve mübtedâdır. (مِنْ طَرْفِهِ) muahhar (حَارٌ)'ye müte'allıktır. (s. 148) (طَرْفٌ) "harf" vezninde göze denilir bir ism-i cinsdir. (السَّخَّارِ) "tarf"ın sıfatıdır. (حَارِ) [mâzîdir], cümlesi mübtedânın haberidir.

Mahsûl-ı Beyt: Hengâm-ı bî ârâm-ı 'âşıkânede şedâid-i 'aşk u hevâ dil-i pür-hûn ve hâtır-ı mahzûnuma vürûd u istîlâ eyleyerek 'akl u fikrimi dûcâr-ı serâsime ve ıztrâb ve bünyân-ı vücûd-ı mihnet-âlûdumu harâb eylemiş ve o nigâr-ı şîvekârın kasvet-i çeşm-i sehâr ve dîde-i 'âşık-keş-i bîmârından kalb-i hazîn u hâtır-ı gam-gîn-i 'âcizânem dûcâr-ı elem ü mihnet ve giriftâr-ı velen ü hayret olalı hâlâ i'âde-i 'âfiyet ve hâl-i evveline ric'at etmemişdir, demekdir.

Bu beyitte (ناه) ve (أناه) ve (السَّخَّارِ) ve (حَارِ) lafızlarının ictimâ'ından tahassül eden muhasenât-ı bed'îyye muhtâc-ı ta'rîf değildir.

ذُرُّ هَوَى الْعَزْلَانِ وَاخْتَرْتُ مَدْحَ صَدْرِ مَا جَدِ [17]

جَائِدٍ فَرِمَ سَرِيٍّ عَنِ شِعَارِ الْعَارِ عَارِ

[*Ey nefsim!*] Güzelleri sevmeyi bırak, şân ve şeref sâhibi, cömert, asîl, cesûr ve kusursuz (ayıp elbisesinden soyunmuş) olanı övmeyi tercîh et!

(ذُرُّ) (قَدْرٌ)'den emr-i muhâtabdır. Hitâb, tecrîd tarîkiyle nâzımın nefsinedir. (هَوَى الْعَزْلَانِ) terkîb-i izâfisi mef'ûldür. Gayn'ın kesriyle (الْعَزْلَانِ) gazâlin cem'idir. Hevâ-yı gızlândan maksûd muhabbet-i hûbândır. Burası kasîdenin girizgâhıdır. Nâzım-ı merhûm buraya kadar teşbîb⁸⁴ ve tegazzül sadedinde iken şimdi memdûhunu medh u sitâyîşe tasaddî eylemiş ve (ذُرُّ هَوَى الْعَزْلَانِ وَاخْتَرْتُ) ilâ âhir... buyurmuşlardır.⁸⁵ (اخْتَرْتُ) den emr-i muhâtabdır.

ulûm ve'l-hikem, 2005, XIII, 479; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm: Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001, V, 273; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1996, LX, 102.

⁸³ (... نَبَاتًا لِتَخْفِيرِ لَفْظِهِ وَتَكْتِيرِ مَعَانِيهِ.) (bk. Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 31^b.)

⁸⁴ [Kemâleddin Efendi:] Teşbîb, bir şeyin hüsn ü revnakını ziyâde ve efzûn eylemektir. İstîlâhda bir şâ'ir tanzîm eylediği kasîdenin matla'ında mahbûb ve mahbûbesini medh u sitâyîşe ile muhasenât u evsâfını ta'dâd ve miyânelerinde der-kâr olan ba'zı mevâdd ü ahvâl ve mâcerâyı îrâd eyleyerek kasîdeyi tezyîn ü tahsîn etmekden 'ibâretidir. Üdebâ-yı 'Arab beyninde buna **nesîb bi'n-nisâ** da denilir.

⁸⁵ *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki şârihi meçhûl bir Türkçe şerhinde bu kısmla ilgili şu ibâreler kayıtlıdır: "Şâ'ir gazel tarzından medh-i memdûha şürû' eyledi ki sanâyi-i şî'riyyeden bu san'ata hüsn-i tehallus derler. Anın ta'rîfi budur ki şâ'ir şî'rini memdûha nisbet edip anın sebebiyle şî'r bünyâd eylemişdir. Ol şî'r'in ma'nâsından vech-i hûb ve tarîk-i mergûb ile selâset-i lafzla ve letâfet-i ma'nâ ile memdûhun medhine şürû' ede." (bk. *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, Çelebi Abdullah Blm., nr. 391, vr. 15^b.)

(مَدْحِ صَدْرٍ) kelâm-ı izâfisi mef'ûldür. (مَاجِدٍ) sadrın sıfatıdır, sâhib-i mecd demektir. (مَجْدٍ) âbâ u ecdâd ile kâim olan şân ve şerefidir. (مَجَائِدِ قُرْمٍ) kavli izâfet-i lafziyye ile mürekkebe izâfi kılınmak ve izâfetsiz okunarak (صَدْرٍ)'e ayrı ayrı sıfat yapılmak mümkündür. (مَاجِدٍ) cüddan ism-i fâ'ildir. (قُرْمٍ) "nerm" vezninde seyyid ve zî-şân olan kimsedir. (سَرِيٍّ) "ganî" vezninde şeref ve asâletle mürüvvetmend olan zâtdır. (عَنْ شِعَارٍ) kavli muahhar (عَارٍ)'a müte'allıktır. (شِعَارٍ) "kitâb" vezninde beden-i insânı mümâs olan libâs ve gömleğe denir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey nefsi 'âşık ve muhibb-ı vâmık! Mücerred hevâ-yı nefsânî ve cünûn-ı insânî olan o misâl-i âhû hûbân-ı sâde-rûların 'aşk u muhabbetini terk ü ihmâl ve bir sâhib-i mecd ü şân ve sadr-ı 'amîmü'l-ihsânın senâ ve tavsîfine tahrîk-i hâme-i isti'câl eylemeği ihtiyâr eyle ki⁸⁶ müşârün ileyh kerîm ü şerîf ve şî'ârî 'ayb u nakîsadan 'ârî bir zât-ı latîf olup medh u sitâyîşe cedîr bir vezîr-i Âsaf-nazîrdır, demektir.

Bu beyit tecnîs ve tarsî' ve iştikâk san'atlarını şâmildir.

سَيِّدٍ فِي كَلِّ خَطْبٍ سَادَةَ الْأَفَاقِ فَاقٍ [18]
أَيِّدٍ فِي الدِّينِ بَلَوَاهُ إِلَى الْفُسَّاقِ سَاقٍ

[O, her mühim işte dünyâ idârecilerinin efendisidir (ne derse o olur). Din onun eliyle kuvvet bulmakta ve o belâsını/ azâbını fâsıklara sevk etmektedir.]

(سَيِّدٍ) bedel veyâ sıfat olarak mecrûrdur. Aslı (سَيِّدٍ)'dir. (فِي) muahhar (فَاقٍ)'ye müte'allıktır. (خَطْبٍ) emr-i 'azîm ve mühim ma'nâsınadır. (سَادَةَ الْأَفَاقِ) kavli mef'ûl-i mukaddemdir, (سَادَةُ أَهْلِ الْأَفَاقِ) demektir. (سَادَةَ) seyyidin cem'idir. (أَيِّدٍ) seyyid gibidir; kavî ve şedîd ma'nâsına olup aslı (أَيُّودٍ)'dir. (بَلَوَاهُ) kavli (سَاقٍ) fi'linin mef'ûl-i mukaddemi olup takdîren mansûbdur. (بَلَوَى) belâ ve meşakkat ma'nâsınadır. (سَاقٍ) sevkden mâzî-i gâibdir.

Mahsûl-ı Beyt: Vezîr-i müşârün ileyh kâffe-i umûr-ı mühimmede re'y-i sâib ve fikr-i sâkıbıyla hakkâ ki ihrâz-ı siyâdet etmiş ve rüesâ-yı aktâr u âfâka ez-her cihet fâik ve salâbet-i diyânetinden nikâyet ü 'azâbını ve belâ ve 'ikâbını fıska ve fesedeye sâik olmuşdur. Ya'nî re'y-i rezîn-i 'âlîleriyle mehâmm-ı umûr-ı devlet âzâde-i ihmâl u rehâvet olup sûret-i dâimedede mazhar-ı hüsn-i tedbîr ve zümre-i fâsikîn-i bed-âyîn de iktizâ-yı şer'at ve muktezâ-yı siyâset üzere dûcâr-ı helâk ü tedmîr olmaktadır, demektir.

Bu beytin hâvî olduğu muhassenât-ı bed'iyye nezâirine tatbîk ile bilinebilir.

⁸⁶ "ihtiyâr eyle" ibâresi neşirde "ihbâr eyle" şeklinde yazılmıştır. Ancak beyitteki (وَاحْتَرِ) kelimesinin karşılığı "tercîh et, seç, ihtiyâr eyle"dir. Bu sebeple "haber vermek" mânâsındaki "ihbâr"ın mürettib hatâsı olduğu kanaatindeyiz.

فَخُرِّ دِينَ اللَّهِ مِنْ جَدْوَاهُ فِي الْإِنْعَامِ عَامٍ [19] 87
وَهُوَ مِنْ جِنْسِ الْمَعَالِي كَثْرَةُ الْإِحْرَامِ رَامٍ

[O, Allah'ın dînin iftihâr kaynağıdır. Onun yaptığı iyilik her ihsânı kuşatmıştır. Yine o, şânını yücelten iyiliklerde bulunmayı talep ve tercih etmiştir.]

(فَخُرِّ دِينَ اللَّهِ) kelâm-ı izâfîsi bir mübtedâ-yı mahzûfun haberidir, (هُوَ فَخُرِّ دِينَ) ilâ âhir... demektir. (مِنْ) mevsûle veyâhud mevsûfedir. (جَدْوَاهُ) kavlindeki (جَدْوَى) “fehvâ” vezninde bahşiş ve `atiyyedir. (فِي الْإِنْعَامِ) muahhar (عَامٍ) fi'line müte`allıktır. (هُوَ) hâliyyedir. (رَامٍ) mübtedâdır. Haberi (رَامٍ) fi'li olup cümle-i ismiyye (عَامٍ) fi'linin zamîrinden hâl (s. 154) olarak mansûbetü'l-mahaldır. (كَثْرَةُ الْإِحْرَامِ) mef'ûl-i mukaddemdir. (رَامٍ) fi'linin masdarı olan (رَوْمٌ) “nevm” vezninde talep etmektir.

Mahsûl-ı Beyt: Hısâl-ı memdûha-i sâbıka ile ittisâf eylemiş bulunan o vezîr-i me`âlî-semîr dîn-i mübîn-i ilâhînin medâr-ı ibtihâc u iftihârı ve bâzâr-ı menfa`at-ı be-dîdâr-ı millet-i İslâmiyye'nin revâc u i'tibârı olan bir zât-ı semâhat-simâtdır ki bahşiş ü `atâsı ihsânât-ı sâire ve in`âmât-ı mütezâhire arasında `âm u şâmil ve kendileri de umûr-ı `âliyye ve şerîfe içinde bizzât kâffe-i nâsa in`âm ve kesret-i ikrâm etmek husûsuna tâlib u mâildir, demektir.

Bu beyitte muhassenât-ı bed'îyyeden cinâs-ı müstevfâ ve şîbh-i iştikâk san`atları vardır.

نَصْرُ رَايَاتِ الْهُدَى سَبَّاقُ غَايَاتِ النَّدى [20]
عَادِلٌ هِنْدِيَّةُ الْعَاتِي عَلَى الْعَشَامِ شَامٌ

[O, hidâyet sancaklarının destekçisidir; iyilik ve ikrâm hususunda sınır tanımazdır. Âdildir; kınundan sıyrıldığı Hind ma`mûlü kılıç zâlimleri acımasızca yok etmektedir.]

(نَصْرُ رَايَاتِ الْهُدَى) terkîbi tetâbu`-ı izâfât ile olup (هُوَ نَصْرٌ) ilâ âhir... takdîrindedir. (نَصْرٌ)'ın (رَايَاتِ) a masdarın mef'ûlüne izâfeti olup maksûd (نَصْرُ رَايَاتِ الْهُدَى)'dır. Tevessü` ve medhde mübâlağa için ism-i fâ`il mevzi`inde masdar îrâd kılınmış ve buna da sadr-ı istînâfın⁸⁸ hazfiyle tenbîh olunmuştur. (سَبَّاقٌ) ilâ âhir... kavli bedel veyâhud mübtedâ-yı mahzûfa haber olmak üzere merfû`dur. (رَايَاتِ)'ın müfredi lafzen ve ma`nen (رَايَةٌ) gibi olan (غَايَةٌ) dir. (هِنْدِيَّةُ) ihsân ve in`âmdır. (عَادِلٌ) bedel veyâhud mübtedâ-yı mahzûfa haberdir. (هِنْدِيَّةُ) muahhar (شَامٌ)'nin mef'ûl-i mukaddemidir. Hindî'den maksûd seyfi Hindî'dir ki

⁸⁷ 19-20. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/19 (12 Cemâziye'l-evvel 1313), 153-154.

⁸⁸ “istînâf” kelimesi neşirde “istiyâf” şeklinde dizilmiştir.

Hindistan'da ma'mûl olan kılıcdır.⁸⁹ (العائى) Hindiyye'nin sıfatıdır. Lafz-ı mezkûra hâl-i vasılda vakf mu'âmelesi olmak vezin iktizâsındandır. Masdarı olan (عُتُو) “‘ulüvv” vezninde⁹⁰ haddi tecâvüz etmek ve istikbâr eylemektir. (عَلَى الْعَشَامِ) kavli (العائى) kavline veyâhud muahhar (شام) fi'line müte'allıktır. (العَشَامِ) “fa'âl” vezninde olup zâlim ve sitemkâr demek olan (غَاثِمِ)'in mübâlağasıdır. (شام) fi'l ve fâ'ildir. Masdarı olan (شِمَمِ) “huyem” vezninde kılıcı kınından sıyırarak ve kınına koymak ma'nâlarında ezdâddandır.

Mahsûl-ı Beyt: Vezîr-i kebîr-i mezbûr ikâme-i i'lâm-ı dîne bezl-i makdûr etmek ve hidâyet ü irşâd sancaklarını ref`u is'âd eylemekle dîn-i mübîn-i İslâm'a mu'în u nâsır ve ihsân u 'atâyâ râyelerini nasb u i'lâ ile hâiz-i sebk-i tâhir olan bir 'âdil-i 'adâlet-mâildir ki zât-ı şecâ'at-âyât-ı vezîrânelerine mahsûs olan Hindkârî şimşîr-i âbdârî sitemkârân u zalemeye sell etmekte ve o şimşîr-i 'aceb-te'sîr de onların katl ü kat'ı keyfiyetinde haddi tecâvüz eylemekdedir, demektir.

Bu beytin müştemil olduğu sanâyi-i bed'iyye de emsâli gibidir.

[21] مُؤْتَمُّ الْأَنْبَاءِ فِي الْهَيْجَاءِ عَنْ آبَائِهِمْ
مُشْفِقٌ إِشْفَاقَهُ الْمَرْمُوقُ لِلْأَيْتَامِ تَامٌ

[O, savaşta oğulları babalarından ayırıp yetim bırakandır. (Ama aynı zamanda) müşfikdir, yetimlere muhabbet ve şefkati tamdır.]

(مُؤْتَمُّ) kelâm-ı izâfîsi bedel veyâhud mübtedâ-i mahzûfa haberdir. (مُؤْتَمُّ) eytâmdan ism-i fâ'ildir, yetim edici demektir. (الْأَنْبَاءِ) (أَبْنِ)'in cem'i ve (مُؤْتَمِّ)'in mef'ûl ve muzâfun ileyhidir. (فِي الْهَيْجَاءِ) ve (عَنْ آبَائِهِمْ) kavli ism-i fâ'il-i mezkûra müte'allıktır. (الْهَيْجَاءِ) “sahrâ” vezninde ceng ü cidâldir. (مُشْفِقٌ) kavli bedel veyâ mübtedâ-i mahzûfa haber olarak merfû' olup (إِشْفَاقٌ) mâddesi ise (عَلَى) kelimesiyle sıalandıkda mihr ü 'inâyet ma'nâsına olacağından (مُشْفِقٌ عَلَى أَنْبَاءِ الْمُسْلِمِينَ وَ أَيْتَامِ الْمُشْرِكِينَ)⁹³ takdîrinde bulunup (إِذَا كَانَ مُؤْتَمُّ الْأَنْبَاءِ) i-istînâf cümle-tarîki'l-i mukadderine cevâben bi-suâl)⁹⁴ [أَيْتَامِ الْمُسْلِمِينَ] مَعَ الْخِ

⁸⁹ Mustafa İsamüddin Efendi, Hind kılıcı hakkında bilgi verirken “Hind'e mensûb seyfidir ki Hind demirinden ma'mûldür. Gerek Hind'de yapılsın, gerek gayrı mevzi'de yapılsın.” demektedir. (a.mlf., Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye, vr. 185^b.)

⁹⁰ Neşirde, “‘ulüvv” olması gereken kelime yerine “‘âtû” kelimesi vardır. Doğrusu için bk. “el-utuvv” maddesi, Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-muhît Tercümesi* (haz. Koç- Tanrıverdi), VI, 5864.

⁹¹ 21 ve 22. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/20 (19 Cemâziye'l-evvel 1313), 160-161.

⁹² “مُؤْتَمُّ الْأَنْبَاءِ” ibâresi metinde “مُؤْتَمُّ الْأَنْبَاءِ” şeklinde dizilmiştir.

⁹³ “Müslümanların çocuklarına ve müşriklerin yetimlerine karşı müşfikdir.”

⁹⁴ bk. Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 32^a.

sâbıkadan mef'ûl olmuştur. (إِشْفَافُهُ) mübtedâdır, (الْمَرْمُوقُ) sıfatıdır. Lafz-ı mezkûrun bakıyye-i hayât demek olan ve ism-i câmid bulunan (رَمَقٌ) dan me'hûz olmasına ba'zı 'ulemâ tarafından zâhib olunmuş ise de zann-ı 'âcizânemce bu te'vîl-i ba'ide gitmekden ise nazar ma'nâsına olan (رَمَقٌ) dan ahzine zâhib olunmak ve (مَنْظُورٌ إِلَيْهِ) diye tefsîr kılınmak daha evlâ olmalıdır.⁹⁵ (الْأَيْتَامُ) kavli muahhar (تَامٌ) a müte'allıktır. (تَامٌ) fâ'liyle berâber merfû'u'l-mahal ve haberdır. Müşârün ileyhın nefsinde müşfik ve zamân-ı mâzî ve hâl ve cemî-i ahvâlde eytâma işfâkı sâbit olmasına haberi fi'l olarak cümle-i ismiyyenin îrâdıyla delâlet edilmiştir.⁹⁶

Mahsûl-ı Beyt: Vezîr-i sâhib-tedbîr-i mezkûr, mücerred nusret-i dîn-i mübîn ve ikâme-i sünnet-i Seyyidî'l-Mürselîn için techîz eyledikleri harb u kıtâl (s. 161) ve ceng ü cidâl esnâsında birtakım benât ü benûni ve ferzendân-ı düşmen-i bed-âyîni yefim ü bî-peder ve onların pederlerini de tu'me-i şîr-i şimşîr ü hançer edici ise [de] kendilerinin intizâr olunan lutf u re'feti ve bakıyye-i mihr ü 'inâyeti o âzâde-i ihlâk ü i'dâm ve mazhar-ı 'afv-ı cünûd-ı İslâm olan eytâm-ı bî-ârâma kifâyet ve onları îsâl-i şâhrâh-ı selâmet eyler, demektir.

Bu beyit tecnûs ve iştikâk ve tekmi'l ve ihtirâs san'atlarını câmi'dir.

صَامٌ لِلْمَعْبُودِ عَنْ لَدَائِهِ لِكَيْتَهُ [22]

لَيْسَ عَنْ قَتْلِ الْأَعَادِي مَجْدُمُ الصَّنَمِصَامِ صَامٌ

[O, nefsânî lezzetlerden Allah için vazgeçti. Fakat keskin kılıcıyla düşmanları katletmekten geri kalmış da değildir.]

(صَامٌ) Fi'l ve fâ'ildir. (لِلْمَعْبُودِ) fi'l-i sâbıkâ müte'allıktır ve (عَنْ لَدَائِهِ) kavli de öyledir, zamîr memdûha râci'dir. (لِكَيْتَهُ) zamîri (لِكَيْتِ) kelimesinin ismidir, memdûha râci'dir veyâhud zamîr-i şândır. (لَيْسَ) ef'âl-ı nâkısadandır. İsmi (مَجْدُمُ الصَّنَمِصَامِ) kavli ve haberi (صَامٌ) fi'li olup mecmû'u (لِكَيْتِ) in haberi olarak merfû'u'l-mahaldır. (عَنْ) muahhar (صَامٌ) fi'line müte'allıktır. (قَتْلِ) in (الْأَعَادِي) ye izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindedir. (أَعَادِي), cem'-i adüvv olan a'dâ'nın cem'idir.⁹⁷ (مَجْدُمُ الصَّنَمِصَامِ) dan maksûd seyf-i kâtı'dır. Sâdların fethiyle⁹⁸ (صَّنَمِصَامٌ) yüzü dönmez ve eğilip bükülmez olan kılıçtır. Harf-i ta'rîfi muzâfun ileyhden 'ıvazdır, (مَجْدُمُ صَّنَمِصَامِيهِ) takdîrindedir.

⁹⁵ Kemâleddin Efendî'nin "ba'zı ulemâ" ile kasedettiği Hâfız Süleymân b. İbrâhim'dir. Bu zât, şerhinde "الْمَرْمُوقُ مِنَ الرَّمَقِ. هُوَ نَقِيَّةُ الْحَيَاتِ وَالرُّوحِ." cümleleriyle Kemâleddin Efendî'nin "te'vîl-i ba'îd" dediği görüşü dile getirmiştir (bk. a.g.e, vr. 23a).

⁹⁶ "إِشْفَافُهُ: أَي هُوَ مُشْفِقٌ فِي نَفْسِهِ. وَإِشْفَافُهُ لِلْأَيْتَامِ نَائِبٌ فِي جَمِيعِ الْأَحْوَالِ فِي الْمَاضِي وَالْحَالِ. وَيَدُلُّ عَلَيْهِ الْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ وَكَوْنُ الْحَقَرِ فِعْلًا." (bk. Hâfız Süleymân, Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye, vr. 33^a.)

⁹⁷ Yani, "adüvv (düşman)" kelimesi müfred, "a'dâ" cem', "e'âdi" ise cem'ü'l-cem'dir.

⁹⁸ "fethiyle" kelimesi metinde "fa'hyla" şeklinde dizilmiştir.

Mahsûl-ı Beyt: Müşârün ileyh mücerred emr-i cihân-mutâ` Ma`bûd-ı Hakîkî'ye imtisâl ve muhâfaza-i şerâit-i millet-i İslâmiyye'ye teşmîr-i sâk-ı istîcâl eyleyerek lezâiz-i nefsanî ve arzû-yı cismânîden savm u imsâk ve habl-i metîn-i dîn-i mübînî hüsn-i sûretle i'tisâm u istimsâk eyler ise de kendilerinin seyf-i kâtî` u âbdârî ve şimşîr-i sâtî` u hûnbârî katl-i a`dâ ve harb ü heycâdan imtinâ` ve imsâk ve terk-i i`dâm u ihlâk eyler değildir, demekdir.

Bu beyitte reddü'l-'aciz `ale's-sadr ve te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem san`atları vardır.

صَيِّعَمٌ مِنْ دَائِبِهِ إِرْعَامُ صِرْعَامِ الشَّرَى [23]⁹⁹
بِاسِلٍ حَمْسٍ إِلَى صَرْبِ الطُّلَى وَالْهَامِ هَامٍ

[O, azgın Şerâ arslanları gibi olan düşmanların burnunu sürterek kahretmeyi âdet edinen bir yavuz arslan, onların başını ve boynunu koparmayı çokça arzulayan bir yiğittir!]

(صَيِّعَمٌ) “hayder” vezninde arslandır. Takdîri (هُوَ صَيِّعَمٌ) dir. (مِنْ دَائِبِهِ) mukaddem haber ve (إِرْعَامُ صِرْعَامِ الشَّرَى) kavli tetâbü-i izâfât ile muahhar mübtedâ olup cümlesi (صَيِّعَمٌ)'ın sıfatı olarak merfû`atü'l-mahaldır.

(دَائِبٌ) “nehb” vezninde `âdet ma`nâsınadır. (إِرْعَامُ)'ın (صِرْعَامُ)'a izâfeti masdarın mef`ûlüne izâfetidir. (إِرْعَامُ) toprağa sürmek ma`nâsına olup kinâye-i lafziyye veyâhud ma`neviyye tarîkiyle izlâl u teshîr ve tezlîl u tahkîr kasd olunmuştur. (صِرْعَامُ)'ın (شَرَى)'ya izâfeti bir şeyin mekânına izâfeti kabîlindedir; zîrâ (صِرْعَامُ) dâd'ın kesriyle arslandır. Şerâ, cebel-i Selmâ tarîkinde arslanı kesîr ve şedîd bir mevzi'dir.¹⁰⁰

(بِاسِلٍ) ve (حَمْسٍ) kavilleri mübtedâ-i mahzûfa haberdirlir. (بِاسِلٍ) besâletden ism-i fâ'il bünyesiyle dilîr¹⁰¹ ve bahâdır demekdir. (حَمْسٍ) sıfat-ı müşebbehedir, şecî` ve mütesallib

⁹⁹ 23 ve 24. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/22 (4 Cemâziye'l-âhir 1313), 179-180.

¹⁰⁰ [Kemâleddin Efendi:] Emîr-i Mekke `İsâ İbnü'l-Vehhâs el-Hasenî'nin, Cârullah `Allâme Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî'nin sitâyîşinde tanzîm eylediği kasîdenin:

وَ أُخِرَ بَانَ تُزْهِى زَمْعَشْرُ بَانِي

beytindeki Şerâ'dan merâm yine bu mevzi'dir. (Beytin tercümesi: Zemahşer nâhiyesi [burayı nisbe olarak kullanan] bir adamla ne kadar övünse azdır! Zîrâ o adam kızgın ve cesûr arslanlarıyla meşhûr Şerâ denilen mevkîde bulunsa Şerâ artık onunla iftihâr eder hâle gelir!)

Hazîne-i Fünûn neşrinde “İbnü'l-Vehhâs” ismi “İbnü'l-Ves” olarak çıkmıştır. Kemâleddin Efendi yukarıdaki bilgiyi *Kâmûsü'l-muhît*'ten almış olmalıdır. (bk. Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* [“Zemahşer” maddesi], Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye, 1978, II, 40; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-muhît Tercümesi*, II, 1986-1987.)

¹⁰¹ “dilîr” kelimesi metinde “dilber” olarak dizilmiştir.

ma'nâsınadır.¹⁰² (حَمَاسَت) şecâ'atdır. (إلى) muahhar (هَام) fi'line müte'allıkdır. (صَرْب)ın (الطَّلَى)'ya izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfetidir. Ta'nın zammiyle (الطَّلَى) boyun ma'nâsına olan (عِلَالَة)'nın veyâhud mukaddemü'l-'unuk ma'nâsında (طَلْبَة)'nin cem'idir.¹⁰³ (و فِي التَّوَابِعِ: اللَّحْيَةُ) (s. 180) (أَهَام) kavli muzâfun ileyh üzere ma'tûf ve mecrûrdur; müfredi baş ma'nâsına olan (هَامَة)'dir. (هَام) teşne ve 'atşân oldu ma'nâsında mâzî-i gâibdir. ("atşân" vezninde mürâdifidir. (فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ) kavli-i şerîfide¹⁰⁴ bulunan (الْهَيْم) susuz develerdir. (هَام) cümlesi haberin sıfatı olup merfû'atü'l-mahaldır. Bu cümle cümle-i sâbıkadan bedel-i iştimâl menzilesinde bulunduğundan fasl olunmuşdur. (أَعْجَبَنِي زَيْدٌ شَجَاعَتَهُ) gibidir.

Mahsûl-ı Beyt: Vezîr-i sâbıkü'l-beyân birtakım aduvv-ı dîn ü dünyevî ve Şerâ arslanları gibi tünd ü kavî bahâdırân-ı düşmenânı izlâl u teshîr ve mağlûb u tahkîr eylemek cümle-i 'âdâtından olan bir şîr-i şecâ'at-pîşe ve gerden-i düşmenânı ve ser-i a'dâ-yı bî-îmânı darb u kat'a teşne bir dilîr-i gâlib ve şecî' u mütesallibdir, demekdir.

Bu beytin müştemil olduğu muhassenât-ı bedî'iyye pek zâhirdir.

لَوْ رَأَى صَاحِبٌ مِنْ صَنْعَةِ الْكُتَّابِ تَابَ [24]

إِنْ عَرَاهُ رُسْتَمٌ فِي مَوْضِعِ الْإِرْتِهَابِ هَابَ

[Sâhib (b. Abbâd) onu görseydi yazarlık san'atını bırakırdı. Rüstem (b. Zâl) düşmanı olsaydı muhârebe meydânında onun karşısına çıkmaya cesâret edemezdi!]

(لَوْ) harf-i şartdır. (رَأَى) fi'li rü'ye-i basardan fi'l-i şartdır. Mef'ûlü vezîr-i memdûha râcî' zamîr-i muttasıldır. Fâ'ili (صَاحِبٌ) kavlidir. Sâhib'den merâm edîbü'l-vüzerâ ve imâmü'l-üdebâ vezîr-i şehîr İsmâ'îl bin 'Abbâd'dır ki Deyâlime'den Müeyyedü'd-devle'ye vezâretinden veyâhud edîb-i meşhûr Ebü'l-Fazl bin el-'Amîd'e mülâzemetinden es-

¹⁰² Mustafa İsmâüddin Efendi "hams" kelimesini izâh ederken şu bilgileri vermektedir: "Hams, feth-i hâ-i mühmele ve sükûn-ı mîm ile pâdişâhân-ı Yemen'den şec' ve bahâdır bir pâdişâhın nâmıdır ki bürd-i Yemenî demekle şöhet-şî'âr olan kumaş ibtidâen onun için nesc olundu." (a.mlf., Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye, vr. 187^a.)

¹⁰³ "Uzunluğu boynu geçmeyen sakal bir zînettir." bk. Zemaşerî, *el-Kelîmü'n-nevâbiğ*, yy. ty., 5. Mardin müftüsü Yûsuf b. Ömer Efendi bu sözü şu ibârelerle tercüme ve şerh etmiştir: "**Lihye** sakal ma'nâsına ve **hilye** zînet ma'nâsına ve **mâ** masdariyye ve **lem** nâfiye-i câzime ve **tetul** tûl'dan müştak fi'l-i muzârî'dir. Ve **tûl** uzunluk ma'nâsına ve **'an** harf-i cer ve **tulye** unuk ma'nâsınadır. **Hâsıl-ı kelâm:** Unku geçip uzun olmayan sakal adama zînettir..." (Devâmı için bk. Yûsuf b. Ömer Mardinî, *Kitâbu Mehâsinü'l-hüsâm: Tercüme ve şerhi Nevâbiğu'l-kelîm li'z-Zemaşerî*, İstanbul: ty., 136-137.) Zemaşerî'nin bu eseri hem *el-Kelîmü'n-nevâbiğ* hem de *en-Nevâbiğu'l-kelîm* şeklinde anılmaktadır.

¹⁰⁴ "Susamış develerin suya saldırışı gibi içecekler!" (el-Vâkıa 56/55)

Sâhib ismiyle yâd olunmuş ve sonra vüzerânun bir zamân bu `ünvân ile mu'anven olmaları oradan kalmıştır.¹⁰⁵

(مِنْ) muahhar (تَاب) 'ye müte'allıktır. (صُنْعَة) 'nin muzâfun ileyi bulunan (الْكَتَاب) "rümân" vezninde kitâbet ma'nâsıdır. (تَاب) 'nin fâ'ili sâhibe râci' zamîrdir; cümlesi cezâiyyedir. (اِنْ) harf-i şarttır. (عَرَاهُ) fi'l-i şart ve mef'ûldür; zamîr memdûha râci'dir, (تَاهُ) demektir. Masdarı olan (عَرَى) "cerâ" vezninde fi'l-asl bir âdeme ihsân u 'atiyye me'mûlüyle gelmektedir. (رُستَم) fâ'ildir. Rüstem' den merâm bahâdır-ı meşhûr İbn Zâl' dir.¹⁰⁶ Mûmâ ileyhın isbât-ı dilîri ve şecâ'at eylediği vekâyi'-i müte'addideden tafsilen ma'lûmât almak *Şehnâme-i Firdevsî* 'ye mürâca'atla olabilir. (فِي) fi'l-i sâbıka müte'allıktır. ¹⁰⁷ (مَوْضِعُ الْإِنْهَاب) 'dan merâm câ-yı hatarnâktır. (إِنْهَاب) hemzenin kesriyle ihâfe ma'nâsıdır. (هَاب) fi'l ve fâ'ildir, (خَاف) demektir; cümlesi cezâ-i şarttır.

Mahsûl-ı Beyt:¹⁰⁸ Kâtib-i şehîr-i fesâhat-i'tiyâd Sâhib bin 'Abbâd eğer bi'l-farz ve't-takdîr debîr-i bî-nazîr ü nuhrîr-i Harîrî-tahrîr¹⁰⁹ olan o vezîre mülâkî ve hâiz-i şeref-i telâkî olsa idi bâdi-i şöhet ve nûmûne-i belâgati olan fenn-i kitâbetden râci' u tâib ve şecî'-i bî-misâl Rüstem bin Zâl dahi eğer müşârûn ileyhın vâkıf-ı şecâ'at ve müsâdif-i zât-ı besâlet-âyâtı olsaydı dûcâr-ı havf u heybet ve muztarib olurdu, demektir.

¹⁰⁵ Tam adı Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd et-Tâlekânî (v. 385/995) olan bu Büveyhî vezîri, dilci, edîb, şâir ve çok yönlü âlim hakkında bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV (İstanbul: TDV, 2008), 512-515.

¹⁰⁶ [Kemâleddin Efendi:] Zâl, pîr-i sâlhürde demek olup İbn Destân-ı mezbûrun anasından kaşı ve kirpiği ak olduğu hâlde tevellüd etmesi bâdi-i tesmiye olmuştur.

"İbn Destân" olarak düzelttiğimiz kelime neşirde "İbn Dâşân" şeklinde çıkmıştır. "Destân" Zâl'in lakabıdır. Zaloğlu Rüstem'e "Rüstem-i Zâl" dendiği gibi "Rüstem-i Destân" da denmiştir. Kemâleddin Efendi'nin yukarıdaki cümleleri ile Şuûrî Hasan Efendi'nin *Ferheng-i Şuûrî* 'deki bilgilerin neredeyse birebir örtüşmesi Kemâleddin Efendi'nin kaynağının *Ferheng-i Şuûrî* olduğunu göstermektedir. bk. Hekim Şuûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şuûrî: Nevâlü'l-fuzalâ ve lisânü'l-Acem*, İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası, 1155, II, 35.

¹⁰⁷ Metinde "مَوْضِعُ الْإِنْهَاب" yerine "مَوْضِعُ الْإِهَاب" kaydı vardır.

¹⁰⁸ bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/23 (11 Cemâziye'l-âhir 1313), 186.

¹⁰⁹ "Harîrî" ile kastedilen kişi h. V ve VI. asır Arap dünyasının meşhûr dil âlimi Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî'dir (v. 516/1122). Elli kısa hikâyeden oluşan *Makâmât* adlı eseri hem muhtevâsı hem de Harîrî'nin Arapça'ya hâkimiyetini göstermesi ve onu dili kullanma hususunda zirveye taşınması bakımından önemlidir. Harîrî bu kitabında Arapça'nın anlatım gücünü, türlü inceliklerini, fesâhat ve belâgat özelliklerini, Arapların vecize, deyim ve atasözlerini etkileyici müseccâ bir üslupla ortaya koyarak ismini ölümsüzleştirmiştir. Bu sebeple güzel ve tesirli yazı yazarlar Harîrî'ye benzetilmiş, "nuhrîr-i Harîrî-tahrîr", "nuhrîr-i Harîrî-hâme" gibi terkîblerle tavsîf edilmişlerdir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Sıtkı Güllü, *el-Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, [doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1995], 21-40; Hulusi Kılıç, "Harîrî", *DİA*, XVI [İstanbul: TDV, 1997], 191-192; a.mlf., "Makâmât", *DİA*, XXVII [Ankara: TDV, 2003], 414-415.)

Bu beyitte temsîl ve mübâlağa ve cinâs-ı mutarref ve iştibâ` san'atları cem` olunmuştur. (s. 187)

يَا عَلِيمًا عِنْدَهُ الْعَالَمُ ذُو الْإِرْشَادِ شَادُ [25] ¹¹⁰

زَاهِدًا تَقْوَاهُ فِي دُنْيَاهُ لِلزُّهَادِ هَادُ

[*Ey irşâd sâhibi ulemânın kendisinden feyz aldığı âlim! Ey takvâsı zâhidlere yol gösteren zâhid!*]

(يَا عَلِيمًا) münâdâ-yı mansûb ve münekkerdir. Tenkîr ta`zîm ve tebcîl içündür. (عِنْدَهُ) muahhar (شَاد) fi`linin zamîrinden hâldir. (الْعَالَمُ) mübtedâdir ve `allâme demektir. (ذُو الْإِرْشَادِ) sıfatıdır ve sâhib-i irşâd demektir. (شَاد) “refi`u`l-kadr oldu” ma`nâsında fi`l ve fâ`ildir;¹¹¹ cümlesi merfû`atü`l-mahal haberdir. (زَاهِدًا) münâdâ-yı gayr-ı ma`nîdir.¹¹² (تَقْوَاهُ) ve (هَاد) kavilleri mübtedâ ve haber olup cümlesi münâdânın sıfatı olarak mansûbetü`l-mahaldir. (فِي دُنْيَاهُ) ve (لِلزُّهَادِ) kavilleri habere müte`allıktır. (زَاهِدًا) zâhidin cem`idir. (هَاد) hidâyetden ism-i fâ`ildir.

Mahsûl-ı Beyt: Bir dâna-yı bî-hemtâyı ve zâhid-i pür etkâyı nidâ ile mümtâz eyliyorum! Sâlik-i tarîk-i sedâd ve mâlik-i feyz ü irşâd olan `ulemâ-yı dîn-i mübîn kendisinin nezd-i fâzilet-vefd-i kadr-dânîsinde kamrân ü kambîn olarak `ilm ü irfânı ve kemâlât-ı bî-noksâm onlara bedraka-i feyz-i sedâd ve zühd ü takvâsı da hidâyet-bahş-ı fırka-i zühhâddır. Ya`nî efâdıl-i mürşidîn ve meşâyıh-ı takvâ-güzîn müşârün ileyhın kemâlât-ı zâtîyesinden hâiz-i sunûf istifâde ve muvâfık-ı şerî`at-ı alıyye ve mutâbık-ı sünnet-i seniyye olan meslek-i sahîh-i `âlîlerine ittibâ` eylemeğe âmâde ve enfâs-ı kudsiyye ve celîlelerinden müstefîd-i fuyûzât-ı `adâdedirler, demektir.

Bu beyit sanâyi`-i bedî`adan şibh-i iştikâk ve cinâs ve tenâsüb ve tevfiik san'atlarını şâmindir.

يَا نِظَامَ الْمَلِكِ يَا فَخْرَ الْوَرَى يَا مَنْ إِذَا [26] ¹¹³

جَادَهُ الْمُسْتَجِدُّ الْمَطْلُومُ بِالْإِنْجَادِ جَادُ

¹¹⁰ 25. beytin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/23 (11 Cemâziye'l-âhir 1313), 187.

¹¹¹ İsamüddin Efendi'nin (شَاد) ile ilgili yazdıkları şöyledir: “(شَاد) ism-i fâ`ildir; `ilm ü mâldan nasîb alıcı demektir. Me`hazi ‘şedv`dir. ‘Şedv’, binâ ref` etmek ve şî`ri inşâd eder iken savtını ref` etmege derler. Ammâ burada murâd `ilm ü mâldan nasîb almaktır.” (a. mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 187^b.)

¹¹² “ زَاهِدًا مُنَادَى آيْضًا غَيْرُ مُغَيَّبَةٍ. ” (Hâfız Süleymân, *Şerhu Kasîdeti`l-Tantarâniyye*, vr. 34^b.) Mustafa İsamüddin Efendi ise me`ânî ile ilgili eserlere dayanarak “يَا عَلِيمًا”deki “يَا”nın nidâ için değil, “memdûhun evsâf-ı mezkûre ile ittisâfını tahsîs ve i`lâm için” olduğunu yazmaktadır. “زَاهِدًا” de “عَلِيمًا” ile aynı i`râba sâhiptir. Yani her ne kadar vezin icâbı âtîf mahzûfsa da “زَاهِدًا” “عَلِيمًا” üzerine ma`tûfdur. (bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 187^b.)

¹¹³ 26-28. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/26 (3 Receb 1313), 208-210.

[*Ey Nizâmü'l-mülk! Ey mahlûkâtın medâr-ı iftihârı! Ey yanına gelen mazlum ve muhtaçlara karşı cömert olan!*]

Ebyât-ı sâlifede `ilm ü şecâ`at ve onların müstelzim olduğu ba`zı evsâf u haslet ile vezîri medh edip şimdi de o sıfatların netîcesini ve onlara terettüb edecek şeyleri hüsn-i tahallüs tarîkıyle ityân etmeğe tesaddî eylemiştir.

(يا نِظَامَ الْمَلِكِ) münâda-yı mansûbdur ve nazîrleri de öyledir. (s. 209) Nizâmü'l-Mülk, nâzımın medh u senâsında bulunduğu vezîr-i meşhûrun lakabıdır. (يا فَخْرَ الْوَرَى) kavlinde gulüvv bulunduğundan (وَرَى)'dan tebe'a-i mülûkâne alınmak ahsendir. (مَنْ) mevsûl veyâhud mevsûfdur. (إِذَا) şartıyyedir. (جَادَةٌ) fi'l-i şart ve mef'ûldür. (الْمُسْتَنْجِدُ) fâ`ildir masdarı olan istincâd yardım istemek ve hâl-i za'fdan sonra tüvânâ olmaktadır. (الْمُظْلُومُ) sıfatdır. (بِالْإِتِّجَادِ) kavli fi'l-i şarta veyâhud (الْمُسْتَنْجِدُ) kavline veyâ muahhar (جَاد) fi'line müte'allıktır. Hemzenin kesriyle (إِتِّجَاد) i`ânedir. (جَاد) (جَوْذُ)'dan fi'l-i mâzî olup cümlesi cezâiyyedir. Şart ve cezâdan mürekkeb olan cümle-i şartıyye sıla veyâhud sıfatdır. Gâib sîgalarıyla nidâ ve münâdânın mükerreren îrâd buyurulması müşârûn ileyhın şu evsâf ile ittisâfda kemâline tenbîh ve hitâb u gaybet nezdinde müsâvî olmuş derecesinde ziyâde-i fetânetine telmîh içündür.¹¹⁴

[27] أَصْبَحْتُ مَنْصُورَةً رَايَاتُ دِينِ الْمُصْطَفَى
مِنْهُ وَاسْتَرْدَى جِهَادًا مَنِ إِلَى الْإِتِّجَادِ حَادٌ

[*Onun sâyesinde Mustafâ'nın (s.a.v) dîninin sancakları muzaffer oldu. Dinden dönmeye meyledenlerle mücâdelesini sürdürerek onları helâk etmek istedi.*]

(مَنْصُورَةٌ) (صَارَتْ) ma'nâsında fi'l-i nâkısdır.¹¹⁵ (أَصْبَحْتُ) kavli cezâ ve (رَايَاتُ) ilâ âhir...) kavli ismidir. (رَايَةٌ) (رَايَاتُ) nin cem'idir. (مِنْهُ) kavli (مَنْصُورَةٌ) e müte'allık olup tecrîdi mebnî olmak ve (اسْتَرْدَى) fi'linin sıla-i mahzûfesini bildirmek için te'hîr olunmuştur. (اسْتَرْدَى) helâk ma'nâsına olan (رَدَى)'den mâzî-i istif'âldir. Fâ`ili

¹¹⁴ *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin na't-ı Nebî olduğunu ileri süren bazı şârihlerin iddiâlarına karîne olarak gösterdikleri en kuvvetli beyit budur. Zîrâ "nizâmü'l-mülk", mülkûn veyâ saltanatın nizâmı ve salâhının onunla te'sis olduğu kimse demektir. "Fahrü'l-verâ" ise mahlûkâtın iftihâr kaynağıdır. Bu vasıflar ve bilhassa sonuncusu Hz. Peygamber'e mahsûstur. Hattâ O da "bir kimesnedir [ki] ona yardım taleb edici mazlûm gelse ona yardım etmege cömertlik eder[di]." (bk. *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye* [şârihi meçhul], Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah Blm., nr. 391, vr. 18^a)

¹¹⁵ Kemâleddin Efendi "أَصْبَحْتُ" kelimesini "صَارَتْ" anlamında şerhetmişken, Hâfız Süleyman "دَخَلَ فِي الصَّبَاحِ كَلٌّ" "دَخَلَ فِي الصَّبَاحِ كَلٌّ" diyerek bu kelimeyi "sabah vaktine girmek" mânâsında kullanmıştır. Kemâleddin Efendi yazma nüshanın varak kenârına "فِيهِ نَظَرٌ" diye not düşmüş, *Kâfiye* ve şerhlerini kaynak gösterip söz konusu kelimenin burada "صَارَتْ" anlamında olduğunu belirtmiştir. (bk. *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 35^a.) İsmâüddin Efendi'nin görüşü ise şöyledir: "(أَصْبَحْتُ) ef'âl-i nâkısadandır. 'صَارَتْ' ve 'كَانَتْ' ma'nâsına. Aslı 'İsbâh' dan me'hûzdur. İsbâh, vakt-i bükre ve sabâha dühûl etmektir. Ve fâ`ilin sabîha sâhibi olmağına derler. Pes beyitte ma'nâ-yı sâni murâddır." (bk. *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 188^a-188^b.)

memdûha râci` zamîrdir. (جِهَادًا) hâliyet üzere mansûbdur, (اسْتَرْزَى مِنْهُ جَاهِدًا) demektir. (مَنْ) mevsûledir. Sılası olan (حَادٌ) cümlesiyle berâber fi`l-i sâbıkın mef`ûlü olup mansûbetü`l-mahaldır. (إِلَى) muahhar (حَادٌ) fi`line müte`allıktır. (الْإِحَادُ) cevr ü sitemdir. (حَادٌ) bir nesneden meyl ü `udûl eylemek ve sapmak demek olan ve “keyd” vezninde bulunan (حَيْدٌ) masdarından fi`l-i mâzîdir, (مَالٌ) demektir.

Mahsûl-ı Beyteyn: Bazâr-ı mülk ü saltanatın nizâm u revâcı ve tebe`a-i sâdıkânın medâr-ı iftihâr u ibtîhâcı ve dergâh-ı `âlem-penâhuna ilticâ eden sitemdidegân u mu`âvenet-cûyânın mu`în ü dâfi`-i ihtiyâcı olan ey vezîr-i Âsaf-nazîr! Millet-i hanîfiyye-i beyzânın ve dîn-i mübîn-i bî-hemtânın sancakları zât-ı hasâfet-simâtınızın mücerred bez-i himmet ve hüsn-i mu`âvenetleriyle mansûr u muzaffer ve ilhâda mâil sitemkâr-ı sengdil olan kimseler cihâd-ı câlib-i inkıyâd-ı dîn-perverâneniz ile makhûr u müdemmer oldu, demektir.

Bu beyitlerde tecrîs ve şibh-i iştikâk ve tecrîd san`atları vardır.

شَانُهُ إِصْفَادٌ مَنْ وَالَاهُ مِنْ آلَانِهِ [28]
وَاعْتَدَى شَابِيهِ فِي الْأَعْلَالِ وَالْأَصْفَادِ فَادٌ

[Dostlarına kendi vâridâtından ihsânda bulunmak onun şânındandır. Kendisine buğzedenleri ise zincir ve kösteklere bağlayarak ölüme mahkûm eder.]

Memdûhunun dîn-i mübîn hakkında olan nusretini evliyâsıyla lutf u `inâyet ve a`dâsıyla kahr u nikâyet tarîklerine hasr eyleyerek şu ebyât-ı selâseyi¹¹⁶ cem` u taksîm ve sonra tefrîk lâ-alâ neski`-t-taksîm uslûbu üzerine savg u îrâd buyurmuşlardır.

(شَانُهُ) mübtedâdır. Haberi (مَنْ) mevsûleye muzâf bulunan ve i`tâ ve ihsân ma`nâsına olan hemzenin kesriyle (إِصْفَادٌ) dir. (وَالَاهُ) dostluk demek olan müvâlâtdan mâzî-i gâibdir. Zamîr vezîre râci`dir; cümlesi sıladır. (مَنْ) (إِصْفَادٌ) a müte`allıktır. (آلَانِهِ) zamîri yine vezîr-i memdûha râci`dir. (آلَانِهِ) nin müfredi hemzenin feth ve kesri ve lâm`ın sükûnuyla (أَلَى) / (أَلَى) dir ve ni`met ma`nâsınadır. (وَاعْتَدَى) ilâ âhir...) cümlesi istînâfiyyedir. (وَاعْتَدَى) bâb-ı ifti`âlden mâzî-i gâibdir. Fâ`ili (شَابِيهِ) kavlidir. Şîn`in üç harekesi ve nûn`un sükûnuyla (الشَّنْءُ / الشَّنْءُ / الشَّنْءُ) buğz ve `adâvet demek olup (شَابِيهِ) demektir. (فِي) muahhar (فَادٌ) ye müte`allıktır. (الْأَعْلَالِ) demir tavk ve lâle demek olan gayn`ın zammıyla (عُلٌّ) ün cem`idir. (الْأَصْفَادِ) “ef`âl” vezninde olup fethateynle bukağıya denilen (صَفْدٌ) in cem`idir. (فَادٌ) ölmek

¹¹⁶ Kemâleddin Efendî`nin “ebyât-ı selâse (آيات لله)” demeyi uygun gördüğü ibâre Hâfız Süleymân`ın şerhinde “... في البيت السابق” (bir önceki beyitte) şeklindedir (bk. Şerhu Kasîdeti`-t-Tantarâniyye, vr. 35^a).

tenâzu` etmişdir; ihtilâf-ı e`imme üzere fi`l-i evvelin yâhud sâninin fâ`ilidir.¹²² (عاد) dan merâm Hûd salavâtullâhi `alâ nebiyyinâ ve `aleyhi Hazretlerinin kavmi olan kabîle-i ma`rûfedir.

Mahsûl-ı Beyt: Vezîr-i müşârûn ileyh te`sîr-i va`d u tehdîdiyle cibâl-i `azîmeyi bile muztarib u bî-karâr ve tezelzül-i harekete dûçâr eder bir mehâbet ü celâdeti hâiz olmuşdur ki kabîle-i `Âd-ı şekâvet-nihâd eğer nazra-endâz-ı va`d-i zehre-güdâzı olsa idi onun hevl ü şiddetinden aslâ küfr ü `isyâna münhemik ve tarîk-i dalâlet ü tecâvüz-kârîye sâlik olmazdı, demekdir.

Bu beyit muhasenât-ı bedî`iyye-i ma`lûme ile berâber tefrîkin şıkk-ı evvelini müştemildir.

مِنْهُ فِي نَادِي الْأَعَادِي طَارِقُ الْأَجَالِ جَالٌ [30]

مَا هُمْ مُدَّ رَاعُهُمْ فِي شِدَّةِ الْأَوْجَالِ جَالٌ

[Onun korkusundan geceleri düşman meclislerinde ölümün sesi işitilir! Şiddetli korku sebebiyle onların muhâkeme ve idrâk kabiliyetleri kalmamıştır!]

(مِنْهُ) muahhar (جال) ye müte`allıktır. Zamîr vezîre râci` olarak tecrîdi müfiddir. (في نَادِي) ilâ âhir...) kavli haberden hâliyet üzere mansûbetü`l-mahaldir. (نَادِي) meclis ma`nâsınadır. (طَارِقُ الْأَجَالِ) terkîb-i izâfisi mübtedâdır. (طَارِقُ) gece gelici ve (أَجَالُ) bir şeyin müddetinden `ibâret olan (جال) in cem`i olup merâm, korkularından a`dâya gece tehâcüm eden hâtra-i mevt ü helâktir. (جال) cevelândan fi`l ve fâ`il olup cümlesi haber olarak merfû`atü`l-mahaldir. (مَا) leyse ma`nâsınadır. (مَا) nın haberidir. (رَاعُهُمْ) mâzî-i gâibdir. Masdarı olan (رَاعَ) korkutmak ma`nâsında müte`addî olmuşdur. ¹²³ (مُدَّ أْفْرَعُهُمْ) demektir. (فِي شِدَّةِ الْأَوْجَالِ) kavli (رَاعَ) fi`line müte`allıktır. (الْأَوْجَالُ) havf demek olan (وَجَلَّ) in cem`idir. (جال) (مَا) kelimesinin ismidir. Fi`l-asl kuyunun cânib ü cidârına denip `akl u `azîmet ve re`y ma`nâlarında isti`mâl olunmuşdur.

Mahsûl-ı Beyt: Müşârûn ileyhin mevdû`-ı fitrat-ı Âsafâneleri olan şecâ`at-ı kahramânî ve mehâbet-i dehşet-engîz-i cihânîleri mukteziyyâtından olarak tavârık-ı mevt ü âcâl, gürûh-ı mekrûh-ı a`dâyı bî-mecâl ederek meclislerinde cevelân ve `akıllarını serâsime ve hayrân etmekde ve düşmanlarını kaz` u şiddete ve havf ü haşyete giriftâr

¹²² Kemâleddin Efendi'nin "eimme" dediği zevât Kûfeli dilciler, Sibeveyh ve Ferrâ'dır. "وعاد يَجْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ فَاعِلًا" وِعَادٌ يَجْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ فَاعِلًا لِمَا هُوَ مَذْهَبٌ سَبِيحٌ. وَيَجْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ فَاعِلًا لِمَا هُوَ مَذْهَبٌ الْفَرَاءِ. وَلَا قَرِينَةٌ فِي اللَّفْظِ عَلَى اخْتِيَارِ مَذْهَبٍ مِنَ الْأَوَّلِ كَمَا هُوَ رَأْيُ الْكُوفِيِّينَ. وَيَجْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ فَاعِلًا لِلْمَثَلِ كَمَا هُوَ مَذْهَبٌ سَبِيحٌ. (bk. Hâfız Süleymân, Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye, vr. 35^b-36^a.)

¹²³ Bu ibâre neşirde "مدا فرعهم" şeklindedir.

eyleyeli onların 'akl u tedbîrleri mahv u nâbûd ve re'y ü fikirleri de mefkûd olup gitmektedir, demektir.

Bu beyit tecnîs ve tecrîd gibi muhassenâtı ve tefrîkin şıkk-ı sânisini câmi' olmuştur.

مُقْسِطٌ أَضْحَىٰ وَمِنْهُ مَنَهْلُ الْإِنْصَافِ صَافٍ [31] ¹²⁴
فَإِهْرَ أَمْسَىٰ عَلَى الْأَعْدَاءِ بِالْإِجْحَافِ خَافٌ

[O sabahları adâlet ve insâf pınarıdır; akşamları ise düşmanları kuşatarak silip süpüren bir kudret sâhibidir!]

(مُقْسِطٌ) kavli (إفساط)'dan 'âdil ma'nâsına olup (هُوَ مُقْسِطٌ) takdîrindedir. (أَضْحَى) onun kaydı olarak fi'l-i tâmdır. Fâ'ili zamîr-i müstetirdir. Masdarı olan (أَضْحَاء) vakt-i duhâda bir fi'l işlemek ve o vakte girmekdir. (مِنْهُ) mübtedânın haberi olan muahhar (صَافٌ) kavline müte'allıktır. (مَنَهْلُ الْإِنْصَافِ) mübtedâ olup cümlesi (أَضْحَى) fi'lînin fâ'ilinden hâldir. (مَنَهْلٌ) "mek'ad" vezninde mer'âlarda iskâ-yı devâbba mahsûs olan pınar ve sulak ve emsâline denir. (فَإِهْرَ) mübtedâ-yı mahzûfun haberidir (هُوَ فَاهِرٌ) demektir. Cümle-i evveli suâl menzilesine tenezzül¹²⁵ olunarak bu cümle kat' ve istînâf tarîkiyle îrâd buyurulmuştur. (أَمْسَى) fi'l-i tâmdır, fâ'ili (فَاهِرٌ)'e râci' zamîrdir. (عَلَى الْأَعْدَاءِ) ve (بِالْإِجْحَافِ) kavilleri muahhar (خَافٌ) kavline müte'allık dırlar. Hemzenin kesriyle (إِجْحَافٌ) bir nesneyi süpürüp götürmektedir. (خَافٌ) bir nesnenin etrâfını dâiren mâ-dâr kuşatıp ihâta edendir. Kâlellâhu Te'alâ: ¹²⁶ وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ خَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ

¹²⁴ 31 ve 32. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/29 (24 Receb 1313), 335-336.

¹²⁵ Bu kelime metinde "yetenezzelü" şeklinde yazılmıştır.

¹²⁶ "Melekleri arşın etrâfını kuşatmış hâlde görürsün." mânâsına gelen bu ifâde Zümer Süresi'nin (39) 75. âyetinde geçmektedir. [Kemâleddin Efendi:] Ve minhü'l-mesel: وَقَدْ فَالَيْتُمْصِدُ Ya'nî vech-i muhabbetle etrâfımızda dolanıp bize ri'âyet ve umûrumuza i'tinâ ve himmet ve medh u hizmet gibi ızhâr-ı ta'alluk ve husûsiyyet edenler i'tidâl üzere olup medh u ta'zîmde haddi tecâvüz etmesinler. Kavli-i mezkûru fi'l-i muzârî'i (أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولَهُ) kavli-i şerîf[inde] bulunan ve zulm ü sitem ma'nâsına olan "hayf" masdarından ism-i fâ'il zannedenler makâm-ı medh u senâya göre şerh-i kelâm ve ifâde-i merâm edememişdirler.

* "ve minhü'l-mesel" ibâresi neşirde "ومند المل" şeklinde yazılmıştır.

** Yukarıdaki "مَنْ خَفْنَا أَوْ رَفْنَا فَلَيْتُمْصِدُ" sözü neşirde "من أرفنا فليقتصد" şeklinde (bitişik, harekesiz ve eksik) çıkmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde meselin aslının *Sihâh* ve *Lisânü'l-'Arab'* da yukarıdaki gibi olduğunu tespit ettik. İbn Manzûr bu sözü hem kendisi açıklamış, hem de Cevherî'nin îzâhını kaydetmiştir. Kemâleddin Efendi'nin îzâhı da bunların tercümesi niteliğindedir. (bk. Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye* [thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr], Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1984, IV, 1345; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999, III, 246.)

*** "... أَمْ يَخَافُونَ..." diye başlayan cümle Nûr Süresinin (24) 50. âyetinden muktebes olup mânâsı şöyledir: "Yoksa Allah'ın ve Resulünün kendilerine zulmedeceğinden mi korkmaktadırlar?"

Mahsûl-ı Beyt: İcrâ'ât-ı nâfi'a ve tedbîrât-ı vâkı'asıyla o vezîr-i iffet-ittisâf, safvet-bahş-ı menhel-i dâd ü insâf olarak dâd-hâhân-ı zamân hakkında ibtidâ-yı nehâr her şeyden evvel icrâ-yı 'adâlete ibtidâr eyler bir 'âdil-i mükemmel ve 'adâlete mugâyir hâle ve emniyeti ihlâle mütesaddî olan düşmanları da sabâha bırakmaksızın akşamla hemân def' u izhâb ile kaplamağa şitâbân bir kâhir-i bî-bedeldir, demekdir.

Bu beyit tîbâk ve tezâd san'atlarını iştîmâl eylemiştir.

[32] سَادٌ وَحَسَادٌ عَنْهُ فِي الْخَطَايَا دَائِمٌ
إِنَّ عَلِيَّاهُ هُمْ كَالرُّعْزَعِ النَّسَافِ سَافٌ

[O, şânı yüce bir efendi oldu. Ona hased edenler ise dâimî bir zillet içindedir. Onun üstünlüğü hasedçileri önüne geleni yıkıp deviren rüzgâr gibi yok eder.]

(سَادٌ) fi'l ve fâ'ildir, seyyid oldu demektir. Cümle-i fi'liyyenin nükte-i îrâdı erbâb-ı dikkate hafî değıldir.¹²⁷ (سَادٌ وَحَسَادٌ) kavlinde vâv hâledir. (السَّادُ) mübtedâ takaddüm ve hâsîdin cem'idir. Haberi (فِي الْخَطَايَا) kavlidir. (عَنْهُ) haberden hâldir. Mübtedâ [takaddüm] ederse hâlin [de] zarf olan 'âmil-i ma'nevîsi üzerine takaddümü İmâm Ahfeş 'indeinde câizdir. (دَائِمٌ) haberin sıfat-ı mecrûrudur. (عَلِيَّاهُ) kavli (إِنَّ) kelimesinin ism-i mansûbudur. (عَلِيَّاهُ)'nın müennesidir. (هُمْ) muahhar (سَافٌ) kavline müte'allıkdır ve (كَالرُّعْزَعِ) kavli de öyledir. Ze'lerin fethiyle (الرُّعْزَعِ) isâbet etdiği nesneyi tehzîz edip oynatan rüzgârdır. (النَّسَافِ) nâsîfin mübâlağası ve (رُّعْزَعِ)'in sıfatıdır. Masdarı olan (النَّسْفِ) binâyı esâsından yıkmak ma'nâsına olup dağı pâre pâre savurmak ma'nâsında müsta'meldir. Kema fî kavlihi 'azze ve celle¹²⁸ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا) kavli (إِنَّ) kelimesinin haberidir. Masdarı olan¹²⁹ (النَّسْفِ) rüzgâr toprak savurmak ve tozutup götürmek ma'nâsına olup burada (سَافٌ)'dan istîsâlen helâk edici merâm olunmuştur.

**** Kemâleddin Efendî'nin "hâf" kelimesini "makâm-ı medh u senâya göre şerh-i kelâm ve ifâde-i merâm" edemediği için eleştirdiği kişi şerhini tercüme ettiği Hâfız Süleymân b. İbrâhim'dir. (bk. a.mlf., *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, vr. 36^b.)

¹²⁷ Kemâleddin Efendî'nin işâret ettiği husus cümlelerin "ve'l-hussâdu 'anhu kâinün fi inhitâtin dâimin" takdîrinde olduğudur. Aslında şîbh-i cümle şeklindeki ibâre (harf-i cer ve ism-i mecrûr) tekaddüm ederse muahhar olan mübtedâ da (burada "el-hussâd") nekre olarak (harf-i ta'rîfsiz) haberin arkasından zikredilir. Bu durumda ibârenin "fi inhitâtin dâimin hussâdu" olması gerekirdi. Ancak yukarıdaki musrâda mübtedâ olan "hussâd" şîbh-i cümleye tekaddüm ettiği için harf-i ta'rîf almıştır; buna bağılı olarak -Kemâleddin Efendî'nin iki satır sonra değıneceği üzere- hâlin de (burada "anhu") zarf olan âmil-i ma'nevî (müstetir "kâinün") üzerine tekaddümü câiz olmuştur... (Yardımları için değıerli meslektâşım Uğur Boran Bey'e teşekkür ederim.)

¹²⁸ "Sana dağılar hakkında sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak." (Tâhâ, 20/105)

¹²⁹ Bu kelime neşirde "النسفي" şeklinde çıkmıştır.

Mahsûl-ı Beyt: Müşârün ileyh in mu`âmele-i siyâsetkârânelerinden (s. 336) hasede-i fesedesu sûret-i dâîmede bir hâl-i tedennî ve inhitât-ı `alenî üzere bulunarak zât-ı liyâkat-âyât-ı Âsafâneleri ez-her cihet ihrâz-ı siyâdet ve ibrâz-ı şân-ı vezâret eylemişdir. Zirâ zâtının meşhûd-ı âlem ve mahsûd-ı liâm-ı benî Âdem olan terakkî-i kadr ü ikbâli ve füzûnû-i izz ü iclâli tündbâd-ı zamâne gibi onları be-heme-hâl düçâr-ı helâk edicidir, demekdir.

Bu beyit muhassenât-ı bed'iyeyeden mutâbaka ve cinâs san`atlarını câmi` olmuşdur.

لَمْ يَزَلْ يُعْطِي لِعَاي نَارَهُ أَوْطَارَهُ [33] ¹³⁰
آتَرَ التَّقْدِيمِ وَالتَّأخيرِ فِي الإسْتِعَافِ عَافٍ

[Onun tüten ocağı muhtâcların imdâdına dâima yetişir. Onların ihtiyaçlarını isti`câl eder (önceler), gözardı veyâ tehir etmekten hoşlanmaz.]

(لَمْ يَزَلْ) fi'l-i nâkısıdır. İsmi vezîr-i memdûha râci` zamîr-i müstetir ve haberi (يُعْطِي) cümlesidir. (لِعَاي نَارَهُ) kavli (يُعْطِي) ye müte`allıklıdır. (عَافٍ) den merâm mihmân ve tâlib-i ma`rûf ve ihsândır.¹³¹

Ebnâ-yı sebîli dârü'z-ziyâfe ve ikrâmlarına celb ü da`vet etmek ve onlara teshîl-i tarîk eylemek için leyâlî-i muzlimede yüksek mahallerde âteş yakmak `âdet-i `Arab`dan olmak mülâbesesiyle (عَافٍ) vezîrin îkâd eylediği nâra nisbet olunmuşdur. (أَوْطَارَهُ) kavli (يُعْطِي) nin mef'ûlüdür. (أَوْطَارَ) hâcet ma'nâsına olan (وَطَرَ) ın cem`idir. Zamîr (عَافٍ) ye râci`dir. Şârih-i *Kâmûs*'un beyânı üzere (وَطَرَ) mâddesinden fi'l mutasarrıf değildir.¹³² (آتَرَ التَّقْدِيمِ) kelâm-ı izâfisi muahhar (عَافٍ) kavlinin mukaddem mef'ûlü bihidir. Mef'ûlün takaddümü müfâd olan kerâhiyetde mübâlağayı müfid olmuşdur. (آتَرَ) “fâ`il” vezninde mü`sir ma'nâsınadır ki ihtiyâr edici demekdir. (فِي الإسْتِعَافِ) kelâm-ı sâbıkın zarfıdır. (اسْتِعَافٌ) bir kimsenin hâcetini kazâ etmektir. (عَافٌ) kavlinin masdarı olan `ayn`ın kesriyle (الْعِيفَانَةُ) bir şeyi nâhoş görüp iğrenmek ve kerîh `addetmektir.

Mahsûl-ı Beyt: Müşârün ileyh el-hakk bir vezîr-i `âlîcenâb ve `âdil-i bî-irtiyâbdır ki celb-i mihmân ve da`vet-i misâfirân için ulûvv-i himmetiyle îkâd etdirdiği nâra icâbet ve hâk-pâ-yı kerîmânelerini veche-i `azîmet eden mihmân u tâlib-i ihsânın hâcâtını kazâ

¹³⁰ 33 ve 34. beyitlerin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/30 (1 Şa`bân 1313), 343-344. Birinci musrâdaki “لِعَاي نَارَهُ” kısmı kasîdenin incelediğimiz birçok yazma ve matbû nüshasında “لِعَاي نَارَهُ” şeklindedir.

¹³¹ “Ma`rûf, ihsân ve in`âm ma'nâsına müsta`meldir. Yukâlu: Hüve ehlü'l-ma`rûfi, eyi'l-ihsâni.” Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-muhît Tercümesi* (haz. Koç- Tanrıverdi), IV, 3793.

¹³² “mutasarrıf” kelimesi neşirde “munsarrıf” olarak çıkmıştır. Ancak Kemâleddin Efendi'nin kaynak gösterdiği *Kâmûsü'l-muhît* neşirlerinde bu kelime “mutasarrıf” şeklindedir (“Şârihin beyânına göre bundan fi'l mutasarrıf olmaz.”) bk. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-başı't fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1305, II, 143; a.mlf., *Kâmûsü'l-muhît Tercümesi* (haz. Koç- Tanrıverdi), III, 2406.

ve âmâlini i'tâ eylemekden ayrılmaz ve kâffe-i efrâd-ı insân nazar-ı hükûmetde mu'âmeleten siyyân tutulsun maksadıyla nâsın is'âf-ı âmâli ve havâyicinin ikmâli husûsunda takdîm ü te'hîri ihtiyâr ve erbâb-ı hâcâtdan birinin tercîhine ictisâr ederek sû-i niyyet ve kusûr-ı himmet üzere olanları da kerîh görüp aslâ sevmez, demektir.

(s. 344) Bu beytin müştemil olduğu sanâyi'-i bedî'a cüz'î teemmül ile anlaşılır.

سُحْبُ أَفْطَارِ السَّمَاءِ لَوْ لَمْ تَكَيْفُ مَا خَرَّ إِذْ [34]
لِلْوَرَى تَوَكَّافُ غَادِي كَفِّهِ الْوَكَّافُ كَافٌ

[Gökyüzünü kaplayan bulutlar yağmur yağdırmasa da olur! Zîrâ onun cömert elinin
yağmur damlaları gibi saçtığı nimet herkese yeter!]

(سُحْبُ أَفْطَارِ السَّمَاءِ) kelâm-ı izâfîsi tetâbu'-ı izâfât ile olup mübtedâdır. Sîn'in [zammı] ve hâ'nın sükûniyle (سُحْبُ), sehâbın cem'i olan zammeteynle (سُحْبُ)'dan muhaffefdir. (أَفْطَارِ) katr'ın cem'idir; nâhiye ve cevânib ma'nâsındadır. (السَّمَاءِ) kavlindeki hemzenin sukûtu zarûrîdir. (لَوْ) şartıyyedir. (لَمْ) câzimedir. (تَكَيْفُ) bir şey damlayıp akmak ma'nâsına olan (وَكْفُ) masdarından fi'l-i şart ve meczûmdur. Fâ'ili (سُحْبُ)'a râci' olan (هِيَ)'dir. (مَا) nâfiyyedir. (خَرَّ) fi'l ve fâ'ildir. Cümlesi cezâ-yı şart olup fi'l-i şart me'a cezâiyye cümle-i şartıyye veyâhud fi'liyye olarak mübtedânın haberidir.¹³³ (إِذْ) hükmi-i sâbıkı ta'lîldir. (لِلْوَرَى) kavli muahhar (تَوَكَّافُ غَادِي كَفِّهِ) terkîbi tetâbu'-ı izâfât ile olarak mübtedâdır. (تَوَكَّافُ) "tezkâr" vezninde (وَكْفُ) ma'nâsındadır. (غَادِي) sabâh vaktinde peydâ olan buluttur. (كَفِّ) yed ve pençe ma'nâsındadır. (الْوَكَّافُ) (وَكَافُ)'in mübâlağası ve (كَفِّ)'nin sıfatıdır. (كَافٌ) kavli mübtedânın haberidir.

Mahsûl-ı Beyt: Etrâf-ı âsmânda nümâyân olan bulutlar bi'l-farz ve't-takdîr bârânı inzâl ü taktîr eylemese de 'adem-i matar sâye-i mün'imânelerinde bâdî-i zarar değildir. Zîrâ o vezîr-i Hâtim-nazîrin¹³⁴ masdar-ı ihsân ve mazhar-ı 'atâyâ-yı firâvân olan ebr-i dest-i semâhat-peyvesti bütün halka kifâyet ve def'-i ihtiyâc-ı 'umûmîde sehâba niyâbet eyler, demektir.

¹³³ [Kemâleddin Efendi:] Yâhud yalnız fi'l-i şart veyâhud yalnız cezâ-i şart mübtedânın haberi olarak merfû'u'l-mahaldir. Veyâhud şart ve cezâ bu mübtedâyı haberden müstağnî kılmışdır. (فَهَذِهِ أَقْوَالٌ أَرْبَعَةٌ فِيهِ وَبِ) (انتهائيه) (İşte bu konu ve benzerileri hakkındaki dört görüş bunlardır.)

¹³⁴ "Hâtim" ile kastedilen kişi İslâm öncesi dönemde yaşamış ve cömertliği ile şöhret bulmuş Hâtim et-Tâî'dir (v. 578?). Arap, Fars ve Türk edebiyatında bu yönüyle anılagelmiş, çeşitli hikâye, menkıbe ve darb-ı mesellere konu olmuştur. Tay kabîlesinin reîsi de olan Hâtim, aynı zamanda kuvvetli bir şâirdi. Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî", *DİA*, XVI (İstanbul: TDV, 1997), 472-473.

Bu beyit, sâbık u lâhukı gibi san`at-ı tecnîs ve iştikâkı hâvîdir.

ذُمٌّ عَلَىٰ رِغْمِ الْعَدَا وَارْتِيحٍ بِعَوْدِ الْعَيْدِ فِي [35] 135
دَوْلَةٍ غَرَاءَ فِيهَا أَدْوَمُ الْأَطَافِ طَافٌ

[*Düşmanları zelîl etmeye devâm et! Allah'ın lütuflarının deverân ettiği şu yüce devlette ferah fahûr olarak daha çok bayram yaşa!*]

(ذُمٌّ) dâl'in zammıyla olup (تَدْوِمٌ) dan emr-i muhâtabdır.¹³⁶ (عَلَىٰ) fi'l-i mezkûra müte'allıktır. (رِغْمٌ) hoşlanmamakdan¹³⁷ 'ibâret olarak (كُرْهٌ) ma'nâsında bir isimdir ve zill ü hakâretten kinâyedir ve bir kimseyi mücerred tezlîl için bir şey işlemekdir. (الْعَدَا) 'ayn'ın kesriyle olup (عَلُوٌّ) 'ün cem'idir. A'dâ demektir. Nu'ût'da¹³⁸ bundan başka "fi'al" vezninde cem` görülememiştir. (ارْتِيحٌ) bâb-ı râbi'den emr-i hâzırdir. (بِعَوْدِ الْعَيْدِ) kavlinde (عَوْدٌ) 'in (عِيدٌ) e izâfeti masdarın fâ'iline izâfetidir. (فِي دَوْلَةٍ) kavlinin fi'l-i sâbıklardan her birine ta'alluku mümkün olup birincisine ta'alluku evlâ ikincisine akrebdir.¹³⁹ (غَرَاءٌ) füyûzât-ı envâr-ı 'adâlet ile nâbdâr olan devlet-i mufahhame-i İslâmiyye'nin sıfatıdır. (فِيهَا) muahhar (طَافٌ) fi'l-line müte'allıktır. Zamîr devlete râci'dir. (أَدْوَمُ الْأَطَافِ) kelâm-ı izâfisi mübtedâdır. (طَافٌ) cümlesi haberdir. (أَدْوَمٌ)¹⁴⁰ ef'alü't-tafdîldir. (طَوَافٌ) bir şeyin etrâfını dolaşmaktır.

¹³⁵ 35. beytin şerhi için bk. *Hazîne-i Fünûn*, III/31 (8 Şa'bân 1313), 350.

¹³⁶ Mustafa İsamüddin Efendi, (ذُمٌّ) kelimesine dâir şunları kaydetmiştir: "(ذُمٌّ) sebât ma'nâsına olan devâmdan me'hûz emr-i hâzırdir. Dâim ve sâbit ol demektir. 'Dâim', sâkin ve râkid ma'nâsına da gelir. Niteki, "لا يَبُولُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ" hadîs-i şerîfinde 'ed-dâim' 'es-sâkin' ile tefsîr olundu." (bk. a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 191b.) Yukarıdaki hadîs, "Sizden kimse durgun suya işemesin!" mânâsına gelmektedir. (bk. Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, Riyad: Dâru's-selâm, 1999, 44, hadis nr. 239; *Sahîhu Müslim* [haz. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî], Riyad: Dâru't-taybe, 2006, 144, hadis nr. 94/281; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* [thk. İzzet Ubeyd ed-Da'âs-Âdil es-Seyyid], Beyrut: Dâru İbn Cezm, 1997, I, 47, hadis nr. 36/70; Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr: Sünenü't-Tirmizî*, I, 110, hadis nr. 51/68.)

¹³⁷ Bu kelime neşirde "hoşlanmaktan" şeklinde çıkmıştır.

¹³⁸ Neşirde "ta'avvüdde" olarak yazılan bu kelime Hâfız Süleymân'ın şerhinde "nu'ût" şeklindedir. (الْعَدَا (بِكسْرِ الْعَيْنِ: الْأَعْدَاءُ. وَهُوَ جَمْعٌ لَا نَظِيرَ لَهُ. قَالَ ابْنُ السَّكَيْتِ: لَمْ يَأْتِ فِعْلٌ فِي التَّعْوِثِ إِلَّا حَرْفٌ وَاحِدٌ فَقَالَ هُوَ الْعَدَا (تانتارâniyye, vr. 38^a.) Tespitimize göre Hâfız Süleymân da bu ibâreyi Cevherî'nin *Sihâh*'ından almıştır. bk. Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, VI, 2420. *Sihâh*'ın tercümesi olan *Vankulu Lugati*'nde yukarıdaki cümle şöyle tercüme edilmiştir: "el-İdâ, 'aynın kesri ve elifin kasıyla 'adiüvvün cem'i, a'dâ ma'nâsına... Ve bu bir cem'dir ki nazîri yoktur. İbnü's-Sikkît eyitti: Fi'al vezni üzere kelime gelmedi nu'ût kısmına illâ harf-i vâhid ki o 'idâ lafzıdır." (bk. Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lugati* [haz. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi], İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, II, 2544.)

¹³⁹ Mustafa İsamüddin Efendi'nin "devlet"le ilgili söyledikleri de dikkate değerdir: "Devlet, bahtın bir hadde varmasıdır ki eyyâm anın üzerine deverân ede. Ve örfde devlet, emvâl ü menâsıbın husûlüne itlâk olunur ki eyyâm ashâbının murâdınca deverân eder." (a.mlf., *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, vr. 191^b.)

¹⁴⁰ "أَدْوَمٌ" kelimesi neşirde "أَوْدَمٌ" şeklindedir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey vezîr-i Âsaf-nazîr! Füyûzât-ı envâr-ı `adâlet ve eşi`a-i esrâr-ı muvaffakiyyet ile ziyâdâr ve pertev-endâz-ı aktâr olarak âzâde-i şevâib [ü] noxsân ve edvem-i eltâf-ı ilâhiyyeye mahall-i deverân olan şü devlet-i mufahhame-i İslâmiyye`de her zamân `id-i sâ`idin tekerrürüyle sûdmend ü şâdân olarak kâim ve sana mu`âdât eden düşmanların rağmına şü bulduğun `izz ü rif`at ve hâl-i sa`âdetde dâim ol, demektir.

Bu beyit san`at-ı iştikâk ve tecnûsden başka tevakku` suâle ibtinâ etmeksizin du`â ve hüsn-i intihâ sûretlerini şâmildir.

`Âcizâne tercümesi sadedinde bulunduğım *Kasîde-i Tantarâniyye* burada hitâm buluyor.

Kemâleddîn Harputî ¹⁴¹

¹⁴¹ Tefrikanın sonunda *Hazîne-i Fünûn* imzâli şü not bulunmaktadır: “Kemâleddîn Efendi Hazretleri`nin bundan böyle dahi daha ba`zı âsâr-ı fâzılâneleriyle sahîfelerimizi tezyîn buyuracaklarını ümîd ederiz.” Dâvet niteliği taşıyan bu nottan sonra Kemâleddin Efendi mecmûaya babası Abdülhamîd Hamdî Efendi`nin Ebü`l-fazl en-Nahvî`nin *Kasîde-i Münferice`* sine yaptığı tahmîsi şerh edip göndermiştir. “*Kasîde-i Münferice`nin Tahmîsiyle Berâber Tercümesidir*” başlığıyla yayımlanmaya başlayan eser mecmûanın yayım hayatını sonlandırması sebebiyle ancak beş sayı tefrika edilebilmiştir. Kemâleddin Efendi eserini bilâhère *Kasîde-i Münferice`nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adıyla kitap olarak yayımlamıştır (Ma`mûretül-`azîz: Vilâyet Matbaası, 1317).

KAYNAKÇA

- Bezzâr, Ebûbekir Ahmed, *el-Bahrü'z-zehhâr: Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XX, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2005.
- Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, Riyad: Dâru's-selâm, 1999.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), I-VI, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1984.
- Çelebi, İlyas, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, XXXV (İstanbul: TDV, 2008), 512-515.
- Demir, Gökhan, *et-Tansîsü'l-muntazar fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar* (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon 2016).
- Devletşâh-ı Semerkandî, *Kitâbu Tezkireti's-şuarâ*, Leiden: Brill, 1900.
- Dîvânu Ebî Nüvâs* (thk. Ahmed Abdülmecîd el-Gazzâlî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ty.
- Dîvânu Ebi'l-feth el-Büstî* (thk. Dürriyye el-Hatîb-Lutfi es-Sakkâl), Dimaşk: Matbuatu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, 1989.
- Dîvânu İbnü'r-Reşîk el-Kayravânî* (cem` ve tertîb: Abdurrahmân Yâğî), Beyrut: Dâru's-sekâfe, 1989.
- Dîvânu'l-İmâm eş-Şâfi`î* (nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî), Beyrut: Dâru'l-ma`rife, 2005.
- Dîvânu İmriü'l-Kays* (tsh. Mustafâ Abdüşşâfi), Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1425.
- Durmuş, İsmail, "et-Tantarâniyye", *DİA*, XXXIX (İstanbul: TDV, 2010), 576-577.
- Durmuş, İsmail, "Tarsî", *DİA*, XL (İstanbul: TDV, 2011), 110-111.
- Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (thk. İzzet Ubeyd ed-Da`âs-Âdil es-Seyyid), I-V, Beyrut: Dâru İbn Cezm, 1997.
- Erken, İsmail, "İbrâhim b. Muhammed el-Yalvacî ve Risâle fi ihbâr bi-ellezî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV (İzmir 2016), 155-180.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, I-IV, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1978.
- Götz, Manfred ve dğr. *Türkische Handschriften*, I-V, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1968-1981.
- Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1995).
- Hâfız Süleymân b. İbrâhim, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Blm., nr. 38146, vr. 24^a-38^a.

- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm: Târîhu Bağdâd*, I-XVII, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Hekim Şuûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şuûrî: Nevâlü'l-fuzalâ ve lisânü'l-Acem*, I-II, İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası, 1155.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Kayravânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (haz. Zekî Mübârek), I-II, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, [1972].
- İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXXX, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1996.
- İbnü'l-Hatîb, Muhammed Kâsım b. Ya'küb el-Amasî, *Ravzu'l-ahyâri'l-müntehab min rebî'l-ibrâr* (thk. Mahmûd Fâhûrî), Haleb: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, [2000].
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, I-XVIII, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999.
- İsferâyînî, Ebü'l-Alâ Alâeddîn Muhammed b. Muhammed el-Behiştî, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 37242, vr. 41^b-42^a.
- Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), 29-125.
- Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, ty.
- Kılıç, Hulusi, "Harîrî", *DİA*, XVI (İstanbul: TDV, 1997), 191-192.
- Kılıç, Hulusi, "Makâmât", *DİA*, XXVII (Ankara: TDV, 2003), 414-415.
- Mustafa İsamüddin Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye*, Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi Blm., nr. 790, vr. 177^b-192^a.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî, *Dîvânü'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1305.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît: Kâmûsü'l-muhît Tercümesi* (haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi), I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Sâ'âtî, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *el-Fethu'r-rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî: Bülûğu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî*, I-XXIII, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1976.

- Sahîhu Müslim* (haz. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: Dârü't-taybe, 2006.
- Saraç, M. A. Yekta, *Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde*, İstanbul: Risale Yayınevi, 1995.
- Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye* (thk. Ali Rızâ b. Abdillâh b. Ali Rızâ), Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995.
- Tahtâvî, Rifâa Râfi', *Sîretü'r-Resûl ve te'sîsi'd-devleti'l-İslâmiyye* (thk. Muhammed İmâre), I-V, Kahire: Darü's-Şürûk, 2010.
- Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr: Sünenü't-Tirmizî* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-VI, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tülücü, Süleyman, "Hâtim et-Tâî", *DİA*, XVI (İstanbul: TDV, 1997), XVI, 472-473.
- Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lugati* (haz. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Yalvacî, İbrâhim b. Mehmed, *el-Mecmû'atü'l-kasâid fî hakki nebiyyinâ ve şefî'inâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem*, İstanbul: yy., 1265.
- Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011).
- Yûsuf b. Ömer Mardinî, *Kitâbu Mehâsinü'l-hüsâm: Tercüme ve şerhi Nevâbiğu'l-kelim li'z-Zemahşerî*, İstanbul, ty.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiril-kâmûs* (thk. Ali Hilâlî), I-XL, Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 2001.
- Zemahşerî, *el-Kelimü'n-nevâbiğ*, yy. ty.

Karataş, Ahmet. "Müderriş-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi". *RTEÜİFD* 12 (2017): 49-96.

